

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Географічний факультет
Кафедра географії та методики її навчання**

Кваліфікаційна робота

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТОПОНІМІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

**Спеціальність 106 Географія
Освітньо-професійна програма «Географія»**

**Здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Дуб Аліни Ярославівни**

**НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат географічних наук, доцент
Таранова Наталія Богданівна**

**РЕЦЕНЗЕНТ:
доктор географічних наук, професор
Кузишин Андрій Васильович**

Тернопіль – 2025

АНОТАЦІЯ

Дуб А. Я. Етимологічний аналіз топонімів Вінницької області. Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 106 Географія. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2025. 88 с.

У магістерській роботі здійснено етимологічний та географічний аналіз топонімів Вінницької області. Визначено провідні мотиваційні групи ойконімів, встановлено вплив природно-географічних і історико-географічних чинників на формування топонімічного простору регіону. Проаналізовано сучасні трансформації системи географічних назв у контексті деколонізаційних процесів. Отримані результати мають навчальне та прикладне значення.

Ключові слова: топонімія, етимологічний аналіз, ойконіми, Вінницька область, географічні назви.

ABSTRACT

Dub A. Y. Toponymy of Vinnytsia Region: An Etymological Perspective. Master's thesis. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2025. 88 p.

The thesis analyzes the etymology and geographical features of the toponymic space of Vinnytsia region. The main motivational groups of oikonyms and factors influencing their formation are identified. Recent transformations of geographical names under decolonization processes are examined. The results have educational and applied value.

Key words: toponymy, etymological analysis, oikonyms, Vinnytsia region.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГЕОПРОСТОРОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМІЇ.....	8
--	----------

1.1. Топонімія як об'єкт географічних досліджень та складова топонімічного ландшафту	8
1.2. Ретроспективний та етимологічний підходи у географічному аналізі походження назв	12
1.3. Методика географічної класифікації топонімів для цілей просторового аналізу	17
Висновки до розділу 1	23

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТОПОНІМІЧНОЇ МЕРЕЖІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНОМУ КОНТЕКСТІ.....	25
--	-----------

2.1. Вплив природних умов і ландшафтної структури Поділля на формування фізико-географічних назв	25
2.2. Історико-географічна періодизація формування ойконімічного простору регіону	34
2.3. Взаємодія природних і суспільних чинників у процесі топонімічної номінації	41
Висновки до розділу 2.....	44

РОЗДІЛ 3. ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ, ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТОПОНІМІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....46

3.1. Структурно-географічні особливості гідронімії басейнів Південного Бугу та Дністра	46
3.2. Просторові закономірності поширення ойконімів основних етимологічних груп	53
3.3. Трансформація топонімічного простору Вінниччини в умовах деколонізації та дерадянзації	67
3.4. Картографічне моделювання етимологічної структури топонімів Вінницької області	74
Висновки до розділу 3	74

ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Топонімія як сукупність географічних назв певної території є важливою складовою географічного знання та елементом культурного ландшафту. Географічні назви виконують не лише номінативну функцію, а й акумулюють інформацію про природні умови, історію заселення, особливості господарського освоєння, етнокультурні процеси та соціально-політичні трансформації простору. У межах географічної науки топонімія розглядається як просторово організована система, що формує топонімічний ландшафт регіону й відображає взаємодію природного середовища та суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного географічного аналізу топонімів Вінницької області – регіону з виразною природно-ландшафтною диференціацією Поділля та складною історико-географічною динамікою. Природні умови (рельєф, гідромережа, ґрунтово-рослинний покрив), етапи заселення, зміни адміністративно-політичних систем і сучасні процеси деколонізації істотно вплинули на формування ойконімічного простору області. У цьому контексті етимологічний аналіз топонімів є важливим інструментом інтерпретації територіальної організації регіону та збереження його культурної спадщини.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці українських і зарубіжних учених у галузі топоніміки та географії. Значний внесок у розвиток теорії й методики етимологічного аналізу географічних назв зробили Д. Г. Бучко, Ю. О. Карпенко, В. В. Лучик, В. П. Шульгач, Г. Т. Лабінська. Географічну інтерпретацію топонімів у контексті територіальної організації та історико-географічного розвитку регіонів представлено у працях Я. В. Верменич, а ландшафтну зумовленість топонімії – у дослідженнях Г. І. Денисика. У сучасній культурній та критичній топоніміці важливими є підходи D. Alderman, R. Rose-Redwood, M. Azaryahu, що акцентують увагу на символічних і політичних вимірах простору та процесах перейменування.

Об'єктом дослідження є топонімічний простір Вінницької області як складова географічного та культурного ландшафту регіону.

Предметом дослідження є етимологія топонімів Вінницької області, передусім ойконімів, їх семантична структура, територіальні закономірності поширення та сучасні трансформації.

Метою магістерської роботи є здійснення комплексного етимологічного та географічного аналізу топонімів Вінницької області з визначенням структури етимологічних груп, провідних чинників номінації та просторових особливостей їх поширення.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

- охарактеризувати топонімію як об'єкт географічних досліджень і складову топонімічного ландшафту;
- узагальнити методичні підходи до етимологічного та географічного аналізу топонімів;
- визначити природно-географічні й історико-географічні чинники формування ойконімічного простору Вінницької області;
- здійснити етимологічну систематизацію ойконімів та виявити провідні мотиваційні групи;
- проаналізувати просторові закономірності поширення ойконімів основних етимологічних типів;
- розкрити сучасні трансформації топонімічного простору регіону в умовах деколонізаційних процесів.

Методичну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи: історико-географічний, етимологічний, порівняльно-географічний, картографічний та елементи геоінформаційного аналізу. Джерельну базу формують наукові праці з географії та ономастики, картографічні матеріали, офіційні реєстри географічних назв і результати авторських узагальнень.

У результаті дослідження встановлено, що етимологічна структура ойконімічного простору Вінницької області (близько 1500 назв) характеризується домінуванням антропонімічної групи (приблизно 48 %), що відображає соціально-історичний характер номінації поселень. Значну частку становлять природно-географічні (22 %) та господарсько-функціональні (14 %)

назви, тоді як етнокультурні й конфесійні ойконіми (6 %) та реституційні й адміністративні (10 %) репрезентують культурні й політико-географічні чинники формування топонімічного простору. Отримані узагальнення слугують підґрунтям для просторового аналізу та картографічного моделювання етимологічних груп.

Апробація результатів дослідження здійснена у публікації: *«Географія перейменувань Вінниччини: трансформація ономастичного простору в умовах деколонізаційних процесів (2014-2025 рр.)»* у збірнику наукових праць **«Магістерські студії Географічного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка»**, Випуск 1(8)/2025.

Структура магістерської роботи включає вступ, три розділи з висновками, загальні висновки, список використаних джерел і додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГЕОПРОСТОРОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМІЇ

1.1. Топонімія як об'єкт географічних досліджень та складова топонімічного ландшафту

Топонімія як сукупність географічних назв певної території є важливим об'єктом міждисциплінарних наукових досліджень, проте в межах географічної науки вона розглядається передусім як просторово організована система, що відображає взаємодію природного середовища, історичного розвитку та суспільно-господарської діяльності населення [3; 18; 22; 48]. Географічні назви виконують не лише номінативну функцію, а й виступають носіями інформації про особливості ландшафту, характер освоєння території, локальну ідентичність населення та політико-культурні трансформації простору [4-6; 29; 63-65].

У структурі географічних наук топоніміка тісно пов'язана з історичною географією, культурною географією, ландшафтознавством, картографією та геоінформаційними дослідженнями [4; 9-10; 37]. З позицій історичної географії топоніми виступають важливим джерелом реконструкції минулих станів території, зокрема структури поселенської мережі, транспортних зв'язків і локальних господарських практик [5; 20]. Ландшафтознавчий підхід дозволяє інтерпретувати топонімію як відображення природних комплексів, у межах якого географічні назви фіксують орографічні, гідрологічні, біогеографічні та ґрунтові особливості місцевості [9-10; 26].

У сучасній географічній науці використовується поняття топонімічного ландшафту як складової культурного ландшафту території. Під топонімічним ландшафтом розуміють сукупність географічних назв, просторово впорядкованих у межах певного регіону, які мають ієрархічну структуру – від назв великих природних і адміністративних об'єктів до мікротопонімів – та формуються під впливом природних і соціокультурних чинників [29; 50; 63].

Таким чином, топонімічний ландшафт є не простим переліком назв, а структурованою моделлю простору, придатною для геопросторового аналізу.

На регіональному рівні, зокрема в межах Вінницької області, топонімія виконує функцію територіального індикатора, оскільки відображає природно-ландшафтну диференціацію Поділля, специфіку заселення й господарського освоєння території, історико-географічні етапи розвитку та різні культурні впливи [2; 10; 15; 20].

Водночас топонімічні матеріали не підміняють картографічні чи статистичні джерела, а доповнюють їх, дозволяючи інтерпретувати простір як систему просторових і культурних значень [4-6; 37; 50].

Значний внесок у формування теоретичних і методичних засад топонімічних досліджень в Україні зробили Д. Г. Бучко, Ю. О. Карпенко, Г. Т. Лабінська, В. В. Лучик, В. П. Шульгач, у працях яких сформовано понятійний апарат, класифікаційні підходи та принципи етимологічної інтерпретації географічних назв. Важливими для географічного аналізу топонімії є також праці з історичної географії та ландшафтознавства (Г. І. Денисик), що забезпечують поєднання аналізу назв із характеристикою природного середовища та територіальної організації регіону.

Вагоме місце у розвитку вітчизняної географічної топоніміки займають праці кандидата географічних наук, доцента Н. Б. Таранової, у яких послідовно обґрунтовано міждисциплінарний характер топоніміки, визначено основні етапи її становлення в системі географічних наук, а також уточнено підходи до класифікації топонімів. Особливу увагу приділено можливостям використання топонімічного матеріалу в історико-географічних, регіональних та краєзнавчих дослідженнях, що дозволяє розглядати географічні назви як важливе джерело просторової інформації про територіальний розвиток. Зазначені наукові напрацювання становлять методичну основу для геопросторового аналізу топонімії на регіональному рівні та забезпечують узгодженість даного дослідження з сучасними підходами суспільної географії.

У географічній науці топонімія розглядається як міждисциплінарний об'єкт дослідження, що поєднує просторові, історичні, ландшафтні та культурні виміри території. Різноманіття наукових інтерпретацій географічних назв зумовило формування кількох методологічних підходів, кожен із яких акцентує увагу на певних аспектах походження, функціонування та змістового наповнення топонімів. Узагальнення основних підходів до вивчення топонімії в географічній науці подано в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Основні підходи до вивчення топонімії в географічній науці

(Складено автором на основі [3-6; 9-10; 20; 26; 50-52; 63-65])

Підхід	Сутність підходу	Представники / джерела
Географічний	Аналіз топонімів як елементів територіальної організації простору	Верменич Я. В.; Денисик Г. І.
Історико-географічний	Реконструкція історичних етапів розвитку території за топонімічними даними	Круль В. П.; Верменич Я. В.
Ландшафтознавчий	Встановлення зв'язку географічних назв із природними комплексами та компонентами ландшафту	Денисик Г. І.; Національний атлас України
Культурно-географічний	Розгляд топонімів як маркерів культурної пам'яті та регіональної ідентичності	Alderman D.; Rose-Redwood R.
Критична топоніміка	Аналіз процесів перейменувань і символічних аспектів простору	Berg L.; Azaryahu M.

Аналіз основних підходів до вивчення топонімії в географічній науці (табл. 1.1) свідчить про міждисциплінарний характер топонімічних досліджень та їхню вагомую роль у вивченні територіальної організації простору. Географічний підхід розглядає топоніми як елементи просторової структури території, що відображають закономірності розселення, природно-географічну диференціацію та особливості господарського освоєння. У працях Я. В. Верменич та Г. І. Денисика географічні назви інтерпретуються як джерело інформації про формування регіонів, історичні зміни просторової організації та взаємодію природних і суспільних чинників.

Історико-географічний підхід акцентує увагу на можливостях реконструкції минулих етапів розвитку території за допомогою топонімічних даних. Топоніми в цьому контексті виступають своєрідними «хронологічними маркерами», які фіксують послідовність заселення, зміну адміністративних структур і соціально-економічні трансформації. Такий підхід широко застосовується у працях В. П. Круля та Я. В. Верменич, де топонімія використовується як допоміжне джерело історико-географічного аналізу.

Ландшафтознавчий підхід спрямований на встановлення зв'язку географічних назв із природними комплексами та окремими компонентами ландшафту. У межах цього підходу топоніми розглядаються як відображення рельєфу, гідрографії, ґрунтового-рослинного покриву та інших природних характеристик місцевості. Праці Г. І. Денисика та матеріали Національного атласу України демонструють значний потенціал топонімії для ландшафтного аналізу та просторової інтерпретації природного середовища.

Культурно-географічний підхід фокусується на символічному значенні географічних назв, їхній ролі у формуванні культурної пам'яті та регіональної ідентичності. У працях зарубіжних дослідників, зокрема D. Alderman та R. Rose-Redwood, топоніми розглядаються як інструменти репрезентації соціальних цінностей, ідеологічних наративів та історичної спадщини, що надає топонімічним дослідженням важливого гуманітарного виміру.

Окреме місце в сучасній науці посідає критична топоніміка, яка аналізує процеси перейменувань, символічну владу назв і політичні аспекти простору. У працях L. Berg та M. Azaryahu топоніми розглядаються як інструмент соціального конструювання простору, що особливо актуально в умовах деколонізаційних і дерадянізаційних процесів, характерних для сучасної України.

Таким чином, наведені в табл. 1.1 підходи доповнюють один одного та формують методологічну основу географічного аналізу топонімії. У даній магістерській роботі вони використовуються комплексно, з пріоритетом географічного та історико-географічного підходів, що дозволяє розглядати топоніми Вінницької області як елементи територіальної організації та важливі індикатори історико-географічного розвитку регіону.

1.2. Ретроспективний та етимологічний підходи у географічному аналізі походження топонімів

Топонімія як складова територіальної організації суспільства формується не одномоментно, а впродовж тривалого часу, тому її географічне дослідження потребує поєднання просторового й часового вимірів аналізу. У цьому контексті базовим для суспільно-географічної та історико-географічної інтерпретації назв є ретроспективний підхід, який передбачає розгляд процесів номінації з урахуванням історичних етапів заселення, господарського освоєння та адміністративно-територіальних змін [4-6; 20].

Ретроспективність дозволяє встановити, за яких умов і в яких історико-географічних обставинах виникали певні групи назв, які функції вони виконували в системі орієнтації та просторової ідентифікації, а також як змінювалися внаслідок трансформацій території.

У межах історичної географії ретроспективний аналіз топонімів застосовується для реконструкції попередніх станів простору – передусім

поселенської мережі, локальних господарських практик та адміністративно-територіальної організації [4-6].

При цьому географічні назви розглядаються не як “архів слів”, а як індикатори просторових процесів, що фіксують у назві результати взаємодії населення з природним середовищем і суспільними інститутами певного часу. Зокрема, у ретроспективній географії поселень наголошується, що назви можуть зберігати інформацію про колишні об’єкти та форми територіальної організації навіть тоді, коли вони вже не проявляються у сучасному ландшафті або змінили функції [20].

Для Поділля й Вінниччини ретроспективний підхід є методично доцільним з огляду на складну історію заселення та багатоетапні адміністративно-територіальні перетворення регіону.

Аналіз різночасових шарів топонімії дозволяє пов’язати окремі групи назв із конкретними етапами формування поселенської мережі, трансформацією землекористування та змінами регіональної організації простору [5; 20; 30].

Таким чином, ретроспективний підхід забезпечує історико-географічне пояснення топонімічної структури території й формує підґрунтя для подальшої типологізації та картографування топонімів.

Другим важливим інструментом географічного аналізу походження назв є етимологічний підхід, який у цій роботі розглядається як допоміжний метод для встановлення первинної мотивації топоніма та чинників номінації. Важливо підкреслити, що в межах географії етимологічний аналіз не зводиться до суто мовознавчого “розбору слів”, а використовується для інтерпретації назв як відображення реальних характеристик території або соціальних практик у момент виникнення назви [3; 18; 25].

Саме такий підхід, обґрунтований у працях українських дослідників топоніміки та ономастики, дозволяє встановлювати домінуючі чинники назвоутворення: природно-географічні (рельєф, гідрографія, рослинність), антропогенні (типи землекористування, господарські об’єкти), антропонімні (пов’язані з іменами осіб), а також етнокультурні [3; 45-47].

Етимологічний підхід особливо продуктивний під час аналізу топонімів, у яких мотивація пов'язана з природними компонентами ландшафту або з формами господарського освоєння території.

Для географічного дослідження принциповим є не лише встановлення “походження слова”, а передусім пояснення, чому саме така ознака була обрана як основа номінації та як вона співвідноситься з просторовими властивостями місцевості [29]. Це створює можливість переходу від описового рівня до аналітичного: топонім виступає як елемент, який допомагає відчитувати структуру культурного ландшафту та регіональної ідентичності.

Комплексне поєднання ретроспективного й етимологічного підходів забезпечує цілісність географічного аналізу топонімії: ретроспектива дозволяє встановити часову й історико-географічну “прив’язку” назви, а етимологія – уточнити мотивацію та чинники номінації, що відображають властивості території або соціальні практики [3-6; 18; 20]. Такий підхід набуває особливої актуальності в умовах сучасних топонімічних трансформацій в Україні, зокрема в контексті процесів декомунізації та деколонізації.

Застосування науково обґрунтованого географічного аналізу походження назв дозволяє підвищити аргументованість рішень щодо перейменування та забезпечити збереження зв’язку між новими назвами і історико-географічною специфікою регіону [32; 33].

Наведені в табл. 1.2 ретроспективний та етимологічний підходи відіграють ключову роль у географічному дослідженні топонімії, оскільки дозволяють поєднати аналіз просторової організації території з її історичною динамікою. Їх застосування забезпечує комплексне розуміння процесів формування топонімічного простору регіону та підвищує інформативність географічної інтерпретації назв.

Ретроспективний підхід орієнтований на вивчення часової динаміки формування топонімів і встановлення зв’язку між назвами та основними етапами історико-географічного розвитку території. У межах цього підходу топоніми розглядаються як своєрідні «історичні індикатори», що зберігають інформацію

про зміну форм розселення, адміністративно-територіального устрою та господарського освоєння.

Застосування етимологічного підходу, обґрунтованого у працях українських дослідників топоніміки та ономастики, дає змогу виявити домінуючі чинники назвоутворення: природно-географічні (рельєф, гідрографія, рослинність), антропогенні (типи землекористування, господарські об'єкти), антропонімічні (пов'язані з іменами осіб), а також етнокультурні та конфесійні [3; 45-47]. Особливо продуктивним етимологічний аналіз є у випадках, коли мотивація назви пов'язана з природними компонентами ландшафту або з формами традиційного господарського освоєння території.

Для географічного дослідження принциповим є не лише встановлення «походження слова», а насамперед пояснення, чому саме певна ознака була обрана як основа номінації і як вона співвідноситься з просторовими властивостями місцевості [29]. Це дозволяє перейти від описового рівня аналізу до аналітичного, у межах якого топонім розглядається як елемент культурного ландшафту та маркер регіональної ідентичності.

Комплексне поєднання ретроспективного та етимологічного підходів забезпечує цілісність географічного аналізу топонімії. Ретроспектива дозволяє встановити часову й історико-географічну «прив'язку» назв, тоді як етимологія уточнює мотивацію номінації та чинники, що відображають властивості території або соціальні практики населення [3-6; 18; 20]. Такий комплексний підхід набуває особливої актуальності в умовах сучасних топонімічних трансформацій в Україні, зокрема у зв'язку з процесами декомунізації та деколонізації.

Застосування науково обґрунтованого географічного аналізу походження назв підвищує аргументованість рішень щодо перейменування та сприяє збереженню зв'язку між новими назвами й історико-географічною специфікою регіону [32; 33]. Узагальнена роль ретроспективного, етимологічного та комплексного підходів у географічному дослідженні топонімії подана в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Роль ретроспективного та етимологічного підходів у географічному дослідженні топонімії

(Складено автором за даними [3-6; 18; 20; 25; 29-30; 32-33; 45-47])

Підхід	Аналітичний фокус у географії	Що дає для дослідження регіону	Результат для практики
Ретроспективний	Часова динаміка формування назв, зв'язок із етапами розвитку території	Виокремлення історичних шарів топонімії, реконструкція просторових змін	Обґрунтування історико-географічних висновків, уточнення етапів формування поселенської мережі
Етимологічний	Первинна мотивація назви та чинники номінації	Виявлення природних, антропогенних, антропонімних та етнокультурних основ назв	Інтерпретація топонімів як маркерів ландшафтних і соціальних характеристик території
Комплексний	Поєднання простору й часу (просторово-часовий аналіз)	Побудова цілісної моделі топонімічного ландшафту регіону	Наукова аргументація картографування та сучасних топонімічних змін

1.3. Методика географічної класифікації топонімів для цілей просторового аналізу

Географічне дослідження топонімії передбачає не лише опис географічних назв, а й їх систематизацію з урахуванням просторових закономірностей формування та поширення. Тому методика класифікації топонімів у межах географічної науки має бути орієнтована на аналітичні завдання – виявлення зв'язку між назвами й природними умовами, історією заселення, господарським освоєнням та сучасною територіальною організацією регіону [3; 22; 41].

На відміну від суто лінгвістичних підходів, у географії класифікація топонімів розглядається як інструмент просторового аналізу, що дозволяє порівнювати різні групи назв у межах території, визначати зони їх концентрації та відображати результати у вигляді картографічних моделей [18; 29]. У цьому дослідженні методика географічної класифікації базується на поєднанні трьох взаємопов'язаних рівнів: класифікації за типом об'єкта номінації, за мотиваційно-етимологічними ознаками та за функціональною роллю в структурі території.

Класифікація топонімів за типом об'єкта номінації. Перший рівень класифікації ґрунтується на виділенні топонімів відповідно до типу географічних об'єктів, які вони позначають. У регіональних географічних дослідженнях найчастіше використовуються такі основні групи: ойконіми (назви населених пунктів), гідроніми (назви водних об'єктів), ороніми (назви форм рельєфу) та мікротопоніми (назви дрібних локальних об'єктів) [22; 41].

Для Вінницької області ключове значення для просторового аналізу мають ойконіми та гідроніми. Ойконіми безпосередньо відображають структуру та еволюцію поселенської мережі, а також адміністративно-територіальний розвиток регіону. Гідроніми, у свою чергу, формують відносно стабільний природний «каркас» території та вважаються одним із найдавніших топонімічних пластів, що зумовлює їх високу інформативність для

ретроспективного географічного аналізу [31; 36]. Саме через гідронімію часто простежуються архаїчні назви та давні природно-географічні орієнтири.

Класифікація за мотиваційно-етимологічними групами. Другий рівень класифікації передбачає групування топонімів за домінуючими чинниками номінації, що дозволяє інтерпретувати назви як відображення конкретних характеристик території або соціально-економічних процесів. У межах географічного аналізу доцільно виділяти такі основні мотиваційні групи:

- природно-географічні топоніми (пов'язані з рельєфом, водою, рослинністю, ґрунтами);
- антропогенні та господарські назви (землеробство, ремесла, промисли, типи землекористування);
- антропонімні топоніми (утворені від особових імен, прізвищ, родових назв);
- етнокультурні назви (етноніми, конфесійні та культурні маркери);
- комеморативні топоніми (увічнення осіб або подій);
- адміністративно-політичні перейменування, у тому числі пов'язані з сучасними процесами декомунізації та деколонізації [22; 41; 46; 49].

Такий поділ є методично виправданим, оскільки безпосередньо пов'язаний із можливістю картографічного відображення результатів. Аналіз просторового поширення мотиваційних груп дозволяє виявляти територіальні кластери, домінування певних типів назв у межах природних районів або історико-географічних зон, а також простежувати регіональні відмінності топонімічної структури [29].

Геопросторовий аналіз, геокодування та картографування топонімів. Третій рівень методики спрямований на перехід від якісного опису до просторового аналізу.

Для цього топоніми підлягають геокодуванню – координатній прив'язці до конкретних географічних об'єктів із подальшим картографуванням. Джерельною основою такого аналізу виступають регіональні та

загальнодержавні атласні видання, картографічні матеріали, а також офіційні бази геоданих [1; 26; 37].

Сучасні геоінформаційні платформи, зокрема GeoNames і OpenStreetMap, використовуються в роботі виключно як інструмент координатної прив'язки та верифікації місцеположення об'єктів, а не як джерело теоретичних узагальнень або етимологічних тлумачень [54; 62].

Такий підхід відповідає вимогам географічної науки та дозволяє поєднати традиційні джерела з можливостями сучасного геоінформаційного аналізу без методологічних спотворень.

Узагальнення методики географічної класифікації. Загалом методика географічної класифікації топонімів, застосована в магістерській роботі, забезпечує:

- відтворюваність результатів (можливість повторення підходу іншими дослідниками);
- чіткі критерії віднесення назв до класифікаційних груп;
- можливість просторових порівнянь та картографічного моделювання;
- інтерпретацію топонімів як складової культурного ландшафту та регіональної ідентичності [29; 50; 63].

Для забезпечення високої достовірності та наукової обґрунтованості результатів дослідження було сформовано комплексну базу геопросторових даних, яка поєднує класичні картографічні джерела з сучасними цифровими інформаційними ресурсами. Такий підхід дозволив реалізувати принцип наступності та зіставності даних, що є особливо важливим для географічного аналізу топонімичного простору регіону.

До складу бази даних увійшли історичні та сучасні картографічні матеріали, офіційні реєстри географічних назв, адміністративно-територіальні довідники, статистичні ресурси, а також відкриті геоінформаційні платформи. Використання різночасових карт і довідкових джерел забезпечило можливість простежити еволюцію назв населених пунктів, виявити зміни їх написання,

трансформації семантики та мотивації, а також зафіксувати процеси перейменування, пов'язані з історико-політичними та соціально-економічними чинниками.

Системний підхід до відбору джерел полягав у поєднанні матеріалів, що відображають сучасний стан топонімічної мережі Вінницької області, з джерелами ретроспективного характеру, які дозволяють реконструювати попередні етапи її формування. Це дало змогу не лише ідентифікувати актуальні назви географічних об'єктів, а й встановити їх історичну тяглість, часову стратифікацію та просторові особливості поширення.

Особливу увагу приділено цифровим геопросторовим ресурсам, які забезпечують високу точність локалізації об'єктів і можливість інтеграції топонімічних даних у картографічні моделі. Використання таких ресурсів створило передумови для просторового аналізу, візуалізації етимологічних груп топонімів і побудови авторських карт, що відображають територіальні закономірності формування ойконімічного простору області.

Таким чином, сформована база геопросторових даних виступає методичною основою дослідження, забезпечуючи репрезентативність, зіставність і достовірність результатів. Узагальнення та характеристика основних джерел геопросторової інформації, використаних у роботі, подані в таблиці 1.3, яка відображає їх типологію, функціональне призначення та роль у дослідженні топонімічного простору Вінниччини.

Методологічною основою топонімічних досліджень є ретельно сформована джерельна база, що забезпечує достовірність, репрезентативність і комплексність аналізу географічних назв. Дослідження топонімічного простору потребує залучення різнотипних геоджерел, які відображають як сучасний стан просторової організації назв, так і історичну динаміку їх формування та функціонування. З метою систематизації використаних матеріалів у табл. 1.3 узагальнено основні типи геоджерел і картографічних матеріалів, застосованих у дослідженні.

Таблиця 1.3

Основні геоджерела та картографічна основа дослідження топонімії*Складено автором за даними [1; 26; 36; 37; 41; 54; 62]*

Тип джерела	Приклади	Функція у дослідженні
Атласні видання	Національний атлас України; Атлас Вінницької області	Просторове зіставлення топонімів із природними та суспільно-географічними умовами
Словники	Словник гідронімів України; Топонімічний словник України	Етимологічне тлумачення та довідкова інтерпретація назв
Картографічні праці	Історія картографування території України	Аналіз змін просторової фіксації назв
Геоінформаційні платформи	GeoNames; OpenStreetMap	Координатна прив'язка та перевірка місцеположення

Представлена в табл. 1.3 система геоджерел і картографічних матеріалів відображає комплексний та мультидисциплінарний характер дослідження топонімічного простору Вінницької області. Поєднання атласних видань, словникових джерел, історико-картографічних праць і сучасних геоінформаційних платформ дозволяє забезпечити просторову, часову та семантичну повноту аналізу географічних назв, а також мінімізувати можливі похибки, пов'язані з однобічним використанням інформації. Такий підхід створює надійне підґрунтя для подальшого структурно-семантичного та просторового аналізу топонімів у межах досліджуваної території.

Атласні видання, зокрема Національний атлас України та Атлас Вінницької області, виконують роль базової картографічної основи дослідження. Вони забезпечують можливість просторового зіставлення топонімів із природними та суспільно-географічними умовами території, дозволяють

оцінити вплив рельєфу, гідрографічної мережі, адміністративно-територіального устрою та поселенської структури на формування топонімічного ландшафту регіону.

Топонімічні та гідронімічні словники слугують основним інструментом етимологічного аналізу та довідкової інтерпретації назв. Їх використання дає змогу встановити походження топонімів, уточнити первинну мотивацію номінації, виявити мовні шари та простежити трансформації назв у часі. Словникові джерела забезпечують наукову верифікацію етимологічних висновків і дозволяють уникнути суб'єктивних трактувань.

Картографічні праці історичного характеру, зокрема узагальнюючі дослідження з історії картографування території України, використовуються для аналізу змін просторової фіксації географічних назв у різні історичні періоди. Порівняння карт різного часу дає змогу простежити еволюцію топонімічної мережі, виявити зниклі або трансформовані назви, а також встановити зв'язок між історичними подіями та змінами в топонімічному просторі.

Суттєве значення в дослідженні мають сучасні геоінформаційні платформи, зокрема GeoNames та OpenStreetMap, які забезпечують точну координатну прив'язку топонімів і перевірку їхнього просторового розташування. Використання цифрових геоджерел дозволяє інтегрувати топонімічну інформацію в геоінформаційні середовища, виконувати просторовий аналіз, а також створювати авторські картографічні моделі етимологічної структури ойконімічного простору області.

Таким чином, класифікація геоджерел, наведена в таблиці 1.3, підтверджує застосування комплексного підходу до вивчення топонімії Вінниччини. Поєднання традиційних картографічних і словникових джерел із сучасними геоінформаційними платформами створює надійне методичне підґрунтя для аналізу топонімічного ландшафту регіону, виявлення закономірностей номінації та обґрунтування просторових моделей взаємодії природних і суспільних чинників.

Висновки до розділу 1

У першому розділі магістерської роботи сформовано цілісну теоретико-методологічну основу геопросторового дослідження топонімії як важливої складової територіальної організації суспільства. Топонімію обґрунтовано розглянуто не лише як сукупність географічних назв, а як територіально диференційовану систему, що функціонує в межах конкретного природного та соціокультурного середовища. Доведено, що топонімічний простір є невід'ємною складовою культурного й антропогенного ландшафту регіону та виконує роль стійкого номінативного каркасу, який забезпечує просторову ідентифікацію території впродовж тривалого історичного часу.

Показано, що географічні назви акумулюють багатокomпонентну інформацію про природні умови, історичні етапи освоєння, особливості розселення та господарської діяльності населення. У географічному вимірі топоніми виступають важливими індикаторами взаємодії природного середовища та суспільства, фіксуючи як об'єктивні параметри ландшафту, так і результати соціально-економічних та культурних трансформацій простору. Такий підхід дозволяє розглядати топонімію як повноцінне джерело географічної інформації, а не як допоміжний лінгвістичний матеріал.

У процесі дослідження обґрунтовано доцільність комплексного поєднання ретроспективного та етимологічного підходів у географічному аналізі топонімії. Ретроспективний підхід розглянуто як ефективний інструмент реконструкції історико-географічних станів території, що дає змогу простежити динаміку формування поселенської мережі та зміни просторової організації регіону. Етимологічний аналіз, у свою чергу, дозволяє виявити мотиваційні чинники номінації, пов'язані з природно-ландшафтними, антропогенними, антропонімічними та соціокультурними особливостями простору. Поєднання цих підходів забезпечує просторово-часове бачення топонімічного ландшафту та підвищує наукову обґрунтованість географічних інтерпретацій.

У розділі розроблено методику географічної класифікації топонімів, орієнтовану на виявлення просторових закономірностей їх формування та поширення. Запропонована класифікація за типом об'єкта номінації та мотиваційними ознаками створює системне підґрунтя для структурного аналізу топонімічного простору та подальшого картографічного моделювання. Встановлено, що саме географічна класифікація дозволяє поєднати етимологічні характеристики назв із територіальною організацією регіону та виявити регіональні відмінності топонімічного ландшафту.

Обґрунтовано необхідність використання різнотипних джерел геопросторової інформації — від класичних атласних і словникових видань до сучасних геоінформаційних платформ. Таке поєднання забезпечує координатну точність, просторову верифікацію результатів та можливість інтеграції топонімічних даних у картографічні моделі. Використання цифрових геоджерел розширює аналітичні можливості дослідження та створює умови для наочного відображення просторових закономірностей топонімії.

Сформульовані в першому розділі теоретичні положення, методичні підходи та джерельна база становлять науково-методичну основу для подальшого аналізу історико-географічних передумов формування топонімічного простору Вінницької області. Вони також створюють концептуальне підґрунтя для дослідження сучасних трансформацій системи географічних назв у контексті процесів деколонізації, дерадянзації та регіонального самовизначення, що розкриваються в наступних розділах магістерської роботи.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТОПОНІМІЧНОЇ МЕРЕЖІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ ТА ІСТОРИКО- ГЕОГРАФІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

2.1. Вплив природних умов і ландшафтної структури Поділля на формування фізико-географічних назв

Формування топонімічного простору Вінницької області відбувалося під визначальним впливом природно-географічних чинників Поділля, які зумовили не лише базові параметри природного середовища, а й напрями господарського освоєння території та особливості просторової ідентифікації населення. Природне середовище виступало первинним еколого-географічним базисом формування системи поселень, шляхів сполучення та локальних центрів життєдіяльності, від яких у подальшому відштовхувалися процеси номінації географічних об'єктів. У цьому контексті топоніми регіону доцільно розглядати як інтегровані індикатори територіальної організації, що узагальнюють взаємодію природного середовища та людської діяльності [9; 10; 26; 29].

У природно-географічному відношенні Вінницька область розташована в межах Подільської височини, структура якої визначається орографічними особливостями, розгалуженою мережею річок і балок, поширенням лесових та лучно-чорноземних ґрунтів. Зазначені чинники сформували своєрідний ландшафтний каркас території, у межах якого виникали й закріплювалися назви природних об'єктів та поселень. Такі топоніми фіксують просторові відмінності рельєфу, гідрографії, рослинного покриву та динаміку природних процесів у часі. Назви з природно-географічною мотивацією чітко корелюють із геоморфологічними формами й водними системами, відображаючи у своїй семантиці особливості природної структури території.

Природно-географічна основа топонімічного простору логічно поєднується з сучасним адміністративно-територіальним устроєм області, який виконує функцію просторово-аналітичної рамки для локалізації та

картографічної інтерпретації топонімічних даних. На карті адміністративно-територіального поділу Вінницької області (рис. 2.1) простежується, що межі районів і територіальних громад у багатьох випадках узгоджуються з природними особливостями ландшафту та історично сформованими конфігураціями поселень. Це дає підстави використовувати адміністративні межі як просторову основу для порівняння мотиваційних груп топонімів і визначення їх територіальних закономірностей.

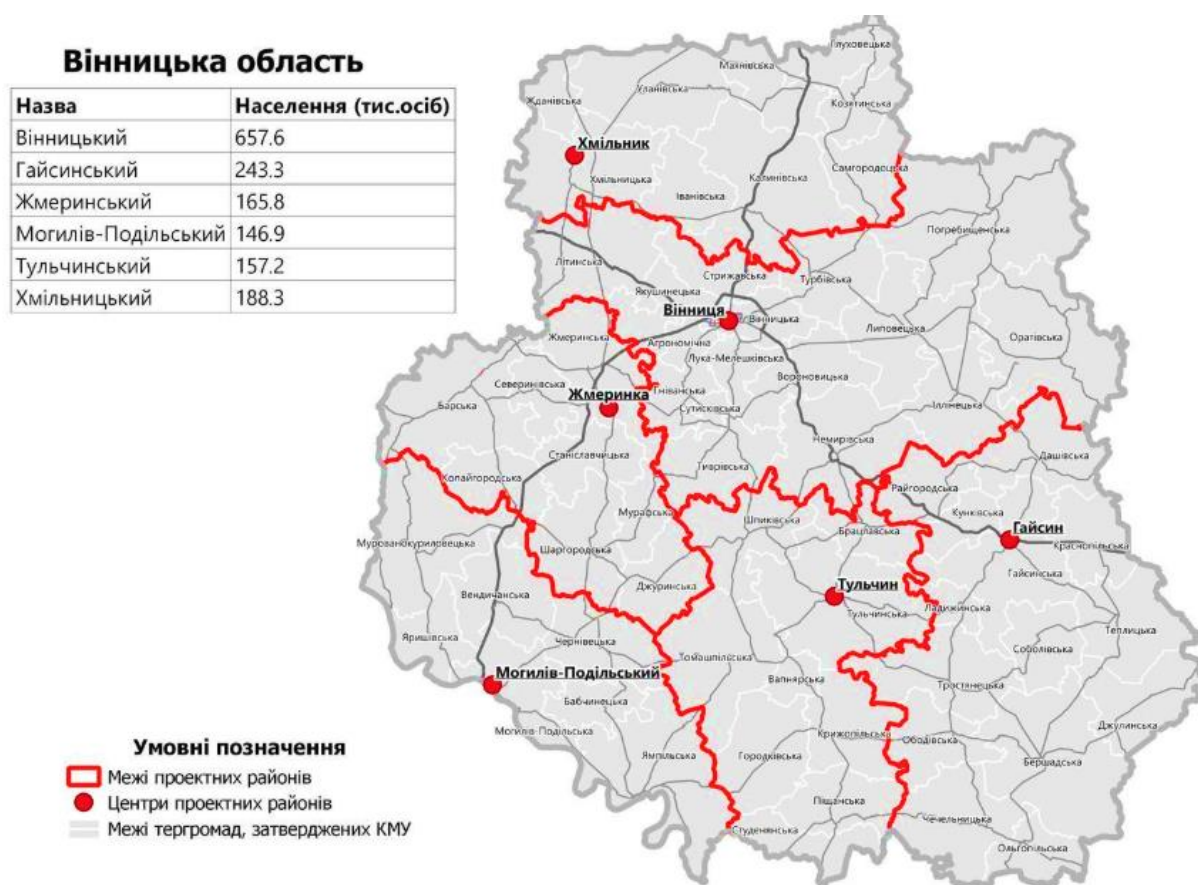


Рис. 2.1. Адміністративно-територіальний поділ Вінницької області (межі районів і територіальних громад).

(За даними джерела: <https://ardvin.org.ua/>)

Сучасний адміністративно-територіальний устрій Вінницької області, що охоплює систему районів і територіальних громад, інтегрує природні умови та історико-суспільні практики освоєння території. Це проявляється, зокрема, у відповідності зонування громад природним осередкам господарської діяльності, водно-географічним рівням та історико-культурним ядрам розселення. Долини річок і міжріччя традиційно виступали магістралями первинних шляхів та осями формування поселенської мережі, що зумовило концентрацію природно-мотиваційних топонімів уздовж цих географічних артерій.

Водночас значна частка антропонімічних і господарсько-функціональних назв, зафіксована в авторських узагальненнях етимологічної структури ойконімів, свідчить про те, що природні умови не лише визначали загальні контури освоєння території, а й створювали сприятливі передумови для розвитку людської діяльності та трансформації назв відповідно до соціально-економічних процесів. Взаємодія природних можливостей і обмежень з історично сформованими суспільними практиками є ключовою для розуміння просторової структури ойконімічного простору області.

Поряд із районним поділом важливе значення для аналізу топонімічного простору має рівень **територіальних громад**, які в сучасних умовах виступають базовими одиницями адміністративної організації та просторової локалізації поселень. Саме в межах громад зосереджене повсякденне функціонування ойконімів як елементів територіальної ідентифікації населення.

Для просторового аналізу топонімічної структури Вінницької області важливим є врахування сучасної адміністративно-територіальної організації, оскільки вона визначає рамки локалізації, функціонування та статистичного узагальнення географічних назв. Система територіальних громад виступає актуальною просторовою основою, в межах якої формуються сучасні поселенські структури, зберігаються історично закріплені ойконіми та простежується зв'язок між природними умовами й антропогенним освоєнням території. З цією метою у роботі використано карту територіальних громад Вінницької області (рис. 2.2).

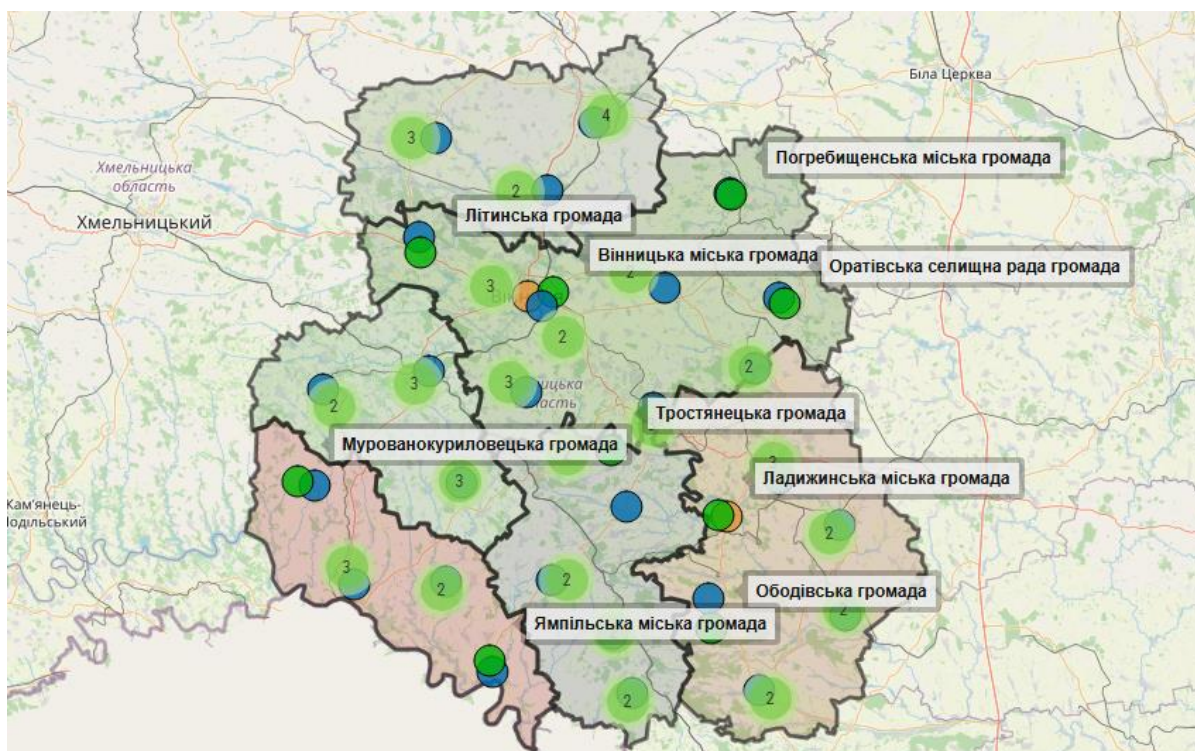


Рис. 2.2. Територіальні громади Вінницької області.

(За даними джерела: <https://gromada.info/>)

Карта територіальних громад Вінницької області (рис. 2.2) відображає сучасну систему місцевого самоврядування, що значною мірою сформувалася на основі історико-географічних особливостей заселення та природних меж території. Межі громад у багатьох випадках просторово узгоджуються з долинами річок, вододільними лініями та ландшафтною диференціацією, що безпосередньо впливає на характер і щільність поселенської мережі та мотивацію географічних назв. Використання цієї карти як просторово-аналітичної основи дозволяє детальніше простежити територіальні закономірності поширення ойконімів основних етимологічних груп і забезпечує коректну географічну інтерпретацію топонімічного ландшафту Вінницької області.

Рельєф і морфологія території як чинник номінації

Подільська височина, в межах якої розташована Вінницька область, вирізняється складною геоморфологічною будовою та високим ступенем ерозійного розчленування рельєфу. Поєднання вододільних плато, глибоко

врізаних річкових долин, розгалуженої мережі балок і ярів, а також локальних виходів кристалічних порід Українського щита формує різко контрастну морфологічну структуру території. Саме ці рельєфні контрасти здавна визначали напрями освоєння простору, локалізацію поселень і господарську спеціалізацію, що безпосередньо відбилося у топонімічній системі регіону.

У географічній інтерпретації топоніми, пов'язані з рельєфом, формуються за принципом фіксації найбільш виразної морфологічної ознаки місцевості. До таких ознак належать абсолютна й відносна висотність, крутість та експозиція схилів, форма долин, характер розчленування поверхні, наявність скельних виступів або глибоких ярів. Назви цього пласта виконують орієнтаційну функцію, дозволяючи ідентифікувати територію за її фізико-географічними характеристиками та відрізняти окремі ділянки ландшафту в межах відносно однорідного регіону.

Ландшафтознавчі та геоморфологічні дослідження засвідчують, що морфоструктурні елементи Подільської височини — вододільні поверхні, каньйоноподібні долини річок, схиліві комплекси та ділянки виходу кристалічних порід — належать до найбільш стабільних компонентів просторової організації території [1; 9; 10]. Саме їхня відносна незмінність у часі зумовлює високу стійкість оронімів і мікротопонімів, пов'язаних із рельєфом, порівняно з назвами, мотивованими господарськими або адміністративними чинниками.

У топонімічному просторі Вінниччини рельєфно зумовлені назви утворюють своєрідний «морфологічний каркас», який доповнює гідрографічну основу номінації. Вони концентруються у зонах найбільшої розчленованості рельєфу, передусім у долинах Південного Бугу та його приток, а також у районах активного яроутворення. Таким чином, ороніми й мікротопоніми, мотивовані морфологічними особливостями Подільської височини, виступають важливими індикаторами природної диференціації території та відіграють суттєву роль у формуванні топонімічного ландшафту Вінницької області.

Гідрографічна мережа як консервативна основа номінації

Одним із найбільш архаїчних, стабільних і консервативних пластів топонімічної системи Вінниччини є гідронімія. Водні об'єкти басейнів Південного Бугу та Дністра з найдавніших часів виконували системоутворювальну функцію в територіальній організації регіону, визначаючи напрями заселення, формування поселенської мережі та спеціалізацію господарської діяльності населення. Саме річкові долини слугували первинними осями освоєння простору, забезпечуючи природні умови для землеробства, млинарства, рибальства, водопостачання та транспортних зв'язків.

Гідроніми вирізняються винятковою стійкістю у часі, що зумовлено їх тісним зв'язком із природними елементами ландшафту, які зазнають змін значно повільніше, ніж соціально-економічні чи адміністративні структури. Унаслідок цього назви річок, потоків і водойм часто зберігають архаїчні мовні елементи, що належать до різних історико-мовних шарів, і продовжують функціонувати навіть за умов зміни етнічного складу населення та політико-адміністративних трансформацій території [31; 36]. У географічному вимірі гідроніми виконують роль просторових констант, навколо яких формується більш динамічний шар топонімії.

Застосування басейнового підходу у дослідженні гідронімії Вінниччини дозволяє розкрити закономірності просторового поширення назв у межах водозборів Південного Бугу та Дністра та встановити кореляцію між гідронімами і морфологічними особливостями долинно-річкових ландшафтів. Річкові долини, заплави та терасові комплекси виступають природною основою для концентрації поселень, що сприяє формуванню похідних топонімів — передусім гідроойконімів і мікротопонімів, тісно пов'язаних із водними об'єктами [31; 41].

У межах басейнів простежується ієрархічна організація гідронімів: від назв головних річок до приток різних порядків і локальних водних об'єктів. Така структура відображає не лише особливості гідрографічної мережі, а й історичну логіку освоєння території, за якої поселення виникали вздовж водотоків і поступово поширювалися у вододільні зони. У цьому контексті гідроніми

виступають своєрідним «каркасом» топонімічного простору, на який нашаровуються антропонімі, господарсько-функціональні та адміністративні назви.

Отже, гідрографічна мережа Вінниччини відіграє ключову роль у формуванні топонімічного ландшафту регіону. Її консервативний характер забезпечує спадкоємність географічних назв і дозволяє використовувати гідронімію як надійне джерело для історико-географічної реконструкції процесів заселення, господарського освоєння та просторової організації території. Саме тому аналіз гідронімів є базовим етапом у дослідженні топонімічної системи регіону та передумовою для подальшого вивчення ойконімії й мікротопонімії Вінниччини.

Ландшафтна структура як матриця топонімічної диференціації

Поєднання височинних межиріч і долинних комплексів зумовлює складну ландшафтну структуру Вінниччини, що безпосередньо відбивається в топонімії регіону. Фізико-географічні назви можна розглядати як індикатори комплексних характеристик території – ступеня зволоженості, лісистості, інтенсивності ерозійних процесів. Ландшафтознавчий підхід (за Г. І. Денисюком) дає змогу трактувати топоніми як маркери природної диференціації, де назва кодує інформацію про конкретний природно-територіальний комплекс [9; 10].

Біогеографічні та ґрунтові ознаки у мотивації назв

Вагомим джерелом мотивації фізико-географічних назв на території Вінниччини є біогеографічні та ґрунтові особливості, які тісно пов'язані з аграрним освоєнням Поділля та історично сформованими формами природокористування. Рослинний покрив і ґрунти виступали базовими елементами життєзабезпечення населення, що зумовило їх відображення в системі географічних назв. У цьому контексті фітотопоніми та назви, пов'язані з ґрунтовими характеристиками, виконують функцію просторових індикаторів природного середовища.

Фітотопоніми Вінницької області фіксують межі лісостепової зони, поширення лісових масивів (дубових і грабових дібров, чагарникових формацій), а також відкритих степових або лучних ділянок.

Такі назви відображають структуру рослинного покриву на момент заселення території та дають змогу реконструювати природні умови, які були визначальними для вибору місць поселення, розвитку землеробства та тваринництва.

У географічній інтерпретації фітотопоніми виступають ретроспективними маркерами ландшафтів, що зазнали суттєвих змін унаслідок антропогенного впливу.

Не менш важливу роль у мотивації назв відіграв ґрунтовий покрив, зокрема поширення чорноземів, лучно-чорноземних і сірих лісових ґрунтів.

Високий аграрний потенціал ґрунтів Поділля сприяв формуванню густої поселенської мережі, що відобразилося в топонімії через назви, пов'язані з родючістю, типами земель або характером землекористування.

Уточнення семантики таких назв потребує залучення етимологічних словників, ґрунтово-географічних досліджень і довідкових джерел, які дозволяють верифікувати зв'язок між назвою та відповідним природним ресурсом [3; 22; 41].

Сукупність природно-географічних чинників, що вплинули на формування топонімічного простору Вінниччини, узагальнено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Природно-географічні чинники формування топонімії Вінниччини*Складено автором за даними [1; 3; 9; 10; 18; 22; 26; 31; 36; 37; 41]*

Природний чинник	Об'єкти номінації	Географічний зміст аналізу	Джерела
Геоморфологічний (рельєф, ерозія)	Ороніми, мікротопоніми	Відображення морфології та умов розселення	[9; 10; 26]
Гідрологічний (річкова мережа)	Гідроніми, гідроойконіми	Каркас території, стабільність орієнтирів	[31; 36]
Ландшафтно-генетичний	Мікротопоніми	Диференціація ПТК (вододіли, заплави)	[1; 9; 10]
Біогеографічний (флора, ґрунти)	Фітотопоніми, локальні назви	Індикація природних ресурсів та агропотенціалу	[3; 22; 41]
Картографічний	Усі групи	Геокодування та просторовий аналіз ареалів	[1; 26; 37]

Дані, наведені в таблиці 2.1, засвідчують, що топонімічний простір Вінниччини сформувався під комплексним впливом різних природно-географічних чинників, серед яких біогеографічний компонент відіграє важливу, хоча й не завжди домінуючу роль. Фітотопоніми та назви, пов'язані з ґрунтовими умовами, доповнюють геоморфологічні та гідрологічні маркери, формуючи багаторівневу структуру топонімічного ландшафту.

У поєднанні з іншими групами фізико-географічних назв біогеографічні топоніми дозволяють уточнити межі природних комплексів, виявити локальні відмінності природного середовища та простежити вплив природних ресурсів на характер заселення території. Їх аналіз у географічному контексті створює передумови для глибшого розуміння просторової організації поселенської

мережі Вінницької області та ролі природних чинників у процесі топонімічної номінації.

Таким чином, урахування біогеографічних і ґрунтових ознак у дослідженні топонімії є необхідною складовою комплексного географічного аналізу, оскільки саме ці чинники забезпечують зв'язок між назвою, природним середовищем і господарською діяльністю населення в історичній перспективі.

2.2. Історико-географічна періодизація формування ойконімічного простору регіону

Історико-географічний аналіз ойконімічного простору Вінницької області дозволяє простежити закономірності формування та трансформації поселенської мережі регіону впродовж тривалого історичного часу. Ойконіми розглядаються не лише як назви населених пунктів, а як важливі елементи територіальної організації суспільства, що відображають взаємодію природно-ландшафтної основи, соціально-економічних процесів, політичних змін та адміністративно-територіального розвитку. У цьому контексті система назв поселень виступає своєрідним “дзеркалом” історико-географічного розвитку регіону.

Формування ойконімічного простору Вінниччини відбувалося поетапно та нерівномірно. Назви поселень виникали й закріплювалися в різні історичні періоди, нашаровувалися одна на одну та зберігали риси епохи свого походження. Саме тому сучасну ойконімічну карту області доцільно трактувати як багат шарову структуру – історико-географічний «палімпсест», у якому поєднані архаїчні природно мотивовані назви, середньовічні адміністративні та антропонімічні ойконіми, а також новітні утворення, пов'язані з індустріальним розвитком і політичними трансформаціями [5; 9; 20].

З позицій історичної географії ойконіми є важливим джерелом реконструкції просторових процесів, оскільки вони фіксують зміну напрямів заселення, характер господарського освоєння території, трансформації системи управління та особливості етнокультурного розвитку населення. Аналіз

ойконімів у часовому вимірі дозволяє встановити зв'язок між назвами поселень і ландшафтними умовами їх виникнення, а також простежити роль адміністративно-політичних чинників у стабілізації або зміні назв.

Виокремлення основних етапів формування ойконімічного простору регіону ґрунтується на поєднанні ретроспективного методу з аналізом змін адміністративно-територіальної організації та динаміки поселенської мережі. Такий підхід дає змогу не лише систематизувати ойконіми за часом їх виникнення, а й виявити домінуючі чинники номінації на кожному історичному етапі – природно-географічні, етнокультурні, військово-адміністративні, господарські чи ідеологічні. У результаті історико-географічна періодизація виступає методологічною основою для подальшого аналізу структури та трансформацій ойконімічного простору Вінницької області.

1. Дописемний та ранньослов'янський етап (до XIV ст.)

Найдавніший етап формування ойконімічного простору на території Поділля характеризується вирішальним впливом природно-географічних чинників, що визначали напрями та локалізацію раннього розселення. За умов відсутності розвинених адміністративних структур та письмової фіксації назв просторову ідентифікацію населення забезпечували передусім елементи природного середовища, які мали найбільше значення для життєзабезпечення та орієнтації в просторі. У цьому контексті ойконіми формувалися як похідні від ландшафтних домінант і відображали безпосередній зв'язок поселення з навколишнім природним середовищем.

Первинні осередки розселення тяжіли до долин великих річок – Південного Бугу, Дністра та їхніх приток, які виконували функції природних транспортних коридорів і водночас слугували зонами концентрації родючих алювіальних ґрунтів. Саме річкові долини забезпечували сприятливі умови для землеробства, водопостачання та обміну, що зумовило їх провідну роль у формуванні ранньої поселенської мережі Поділля. У географічному вимірі це

зумовило появу назв, мотивованих гідрографічними та топографічними ознаками місцевості.

Ойконіми цього періоду мали переважно топографічний характер і відображали особливості рельєфу (височини, долини, схили), характер водних об'єктів або домінуючі елементи рослинного покриву. Така номінація була максимально прагматичною та функціональною, оскільки дозволяла чітко локалізувати поселення в межах конкретного природно-територіального комплексу. З позицій історичної географії ці назви є своєрідними «фіксаторами» початкових етапів освоєння простору та зберігають інформацію про природні умови, які могли зазнати істотних змін у подальшому.

Особливе місце в ойконімічній системі цього етапу посідають гідроніми, які є найбільш консервативним пластом топонімії та часто слугували базою для формування назв поселень. Стійкість гідронімів пояснюється їхнім ключовим значенням у системі розселення та господарської діяльності населення. Як засвідчують дослідження з історичної географії та гідронімії, саме водні об'єкти формували «вісь» ранньої територіальної організації населення Поділля, навколо якої вибудовувалася поселенська мережа [5; 9; 10].

2. Литовсько-польський етап (XIV – середина XVII ст.)

Наступний етап формування ойконімічного простору Вінниччини пов'язаний із включенням східноподільських земель до складу Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої. У цей період поселенська мережа зазнала якісних змін, зумовлених активізацією адміністративного управління, розвитком оборонної інфраструктури та посиленням ролі міст як центрів регіональної організації простору. Географічна структура розселення ускладнюється, а ойконіми починають відображати не лише природні, а й соціально-політичні чинники.

У межах регіону формується система міст-фортець і укріплених поселень, які виконували оборонні, адміністративні та торговельні функції. Такі міські центри, як Вінниця, Брацлав, Бар, відігравали ключову роль у контролі території

та забезпеченні безпеки транспортних шляхів. Ойконіми цього періоду часто фіксували статус поселення, його функціональне призначення або стратегічне положення, що свідчить про зростання ролі адміністративного чинника в номінації.

Поширення набули антропонімні назви, утворені від імен землевласників, представників шляхти або засновників поселень. Такі ойконіми відображали феодальну модель землеволодіння та персоніфікацію простору, характерну для цього історичного етапу. Паралельно формується значна кількість слобідських поселень, назви яких прямо або опосередковано вказували на пільгові умови заселення та господарського освоєння нових земель. Географічно слободи часто приурочувалися до периферійних або прикордонних територій, що зумовлювало їхню специфіку в поселенській мережі.

Важливою особливістю литовсько-польського етапу є процес офіційного закріплення назв у писемних джерелах – люстраціях, інвентарях, податкових реєстрах. Саме в цей період значна частина ойконімів набуває стабільності та фіксується в адміністративному просторі регіону. Як підкреслює В. П. Круль, інституціоналізація назв у документах сприяла формуванню впорядкованої поселенської системи та заклала основу для подальшого розвитку ойконімічного простору Поділля [20; 31].

3. Козацько-гетьманський етап (середина XVII – XVIII ст.)

Козацько-гетьманський етап став одним із ключових у формуванні ойконімічного простору Вінниччини, оскільки був пов'язаний із докорінною перебудовою системи розселення та адміністративно-територіальної організації регіону. Унаслідок утворення козацького устрою та включення території до складу Гетьманщини формується мережа полкових і сотенних центрів (Вінницький, Брацлавський, Кальницький полки), що виконували як військово-адміністративні, так і господарські функції. Географічно ці центри тяжіли до транспортно вигідних ділянок – річкових долин, перехресть шляхів і освоєних сільськогосподарських територій.

У цей період відбувається утвердження української етнокультурної домінанти в ойконімії, що проявляється у зростанні питомої ваги назв народного походження. Ойконіми формуються на основі реальних соціально-економічних процесів: розвитку козацького землеволодіння, хутірської системи розселення, пасічництва, промислів та оборонної інфраструктури. Назви часто фіксували функціональну спеціалізацію поселення або особливості його виникнення, що надає їм високої географічної інформативності.

Характерною рисою цього етапу є активне формування дрібних форм розселення – хуторів, слобід, пасік, рудень, які створювали густу, але просторово розосереджену поселенську мережу. Такі поселення виникали у тісному зв'язку з ландшафтною структурою території та природними ресурсами, а їхні назви відображали локальні умови проживання та господарювання.

Саме ойконіми козацько-гетьманського періоду є найбільш «природними» за своєю мотивацією та найближчими до географічної реальності регіону [22; 41].

З погляду історичної географії, цей етап характеризується максимальною відповідністю між назвою поселення, його функцією та природно-територіальним комплексом, у межах якого воно сформувалося.

4. Імперський та радянський етапи (XIX – XX ст.)

Імперський етап розвитку ойконімічного простору Вінниччини пов'язаний із входженням регіону до складу Російської імперії та формуванням Подільської губернії. У цей період відбувається адміністративна уніфікація назв, їх стандартизація відповідно до канцелярських норм та поступова русифікація написання й вимови. Хоча більшість традиційних ойконімів зберігалися, їхнє функціонування дедалі більше регламентувалося державним апаратом.

Найглибші трансформації ойконімічного простору припадають на радянський період, коли назва поселення починає виконувати передусім ідеологічну функцію.

Масове впровадження комеморативних ойконімів, присвячених політичним діячам, революційним подіям та ідеологічним символам, призвело до суттєвого розриву між назвами та природно-ландшафтною або історико-географічною основою території. У багатьох випадках назва втрачала зв'язок із місцевими умовами та історією заселення.

Водночас соціально-економічні процеси індустріалізації та розвитку транспортної інфраструктури сприяли появі нових типів поселень. Будівництво залізниць і промислових об'єктів зумовило формування вузлових населених пунктів і станційних ойконімів (Жмеринка, Козятин), які стали важливими елементами регіональної системи розселення. Ці назви мають інший тип мотивації – функціонально-економічний – і відображають зміну просторової організації регіону у ХХ ст. [36; 41].

5. Сучасний етап: деколонізація та реституція назв (з 2014 р.)

Сучасний етап розвитку ойконімічного простору Вінниччини пов'язаний із процесами декомунізації та деколонізації, що набули системного характеру після 2014 року. Його визначальною ознакою є цілеспрямований перегляд назв поселень із метою усунення імперських і радянських нашарувань та відновлення історично обґрунтованої топонімії. Ці процеси мають чітке законодавче підґрунтя й реалізуються в межах загальнодержавної політики національної пам'яті [32; 33].

У географічному вимірі деколонізація ойконімів спрямована на відновлення зв'язку між назвою та територією, її природними, історичними й культурними особливостями.

Повернення або впровадження назв, мотивованих локальними географічними реаліями, сприяє гармонізації топонімічного ландшафту та підвищенню його інформативності. Водночас цей процес відіграє важливу роль у формуванні регіональної ідентичності та просторового самовизначення населення Поділля.

З позицій історичної географії сучасний етап можна розглядати як фазу реституції, коли відбувається часткове «очищення» номінативного простору та відновлення багат шарової структури ойконімічного ландшафту регіону. Таким чином, сучасні перейменування не є простим актом заміни назв, а виступають завершальним етапом тривалого історико-географічного розвитку ойконімічного простору Вінниччини [5; 9].

Ойконімічний простір Вінницької області формувався протягом тривалого історичного періоду під впливом різноспрямованих природних, соціально-економічних, етнокультурних і політичних чинників. Кожен етап заселення території характеризувався специфічними мотиваційними моделями номінації, що відображали актуальні для певної доби умови господарювання, адміністративну організацію та світоглядні орієнтири населення. Для систематизації цих процесів і виявлення еволюції домінуючих чинників формування назв поселень у межах регіону узагальнено матеріали історико-географічних і топонімічних досліджень, результати яких подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Еволюція чинників формування ойконімічного простору Вінницької області

Складено автором за даними [5; 9; 20; 22; 31; 36; 41]

Історичний період	Домінуючі чинники номінації	Характерні типи назв	Джерела
До XIV ст.	Природно-географічні, ландшафтно-детерміновані	Топографічні (рельєфні), гідронімні	[9; 10; 26]
XIV-XVII ст.	Адміністративні, оборонні (мілітарні)	Антропонімні, дефензивні (замкові), слободи	[20; 31]
XVII-XVIII ст.	Етнокультурні, військово-політичні	Козацькі, патронімічні, конфесійні	[22; 41]
XIX-XX ст.	Промислово-транспортні, ідеологічні	Комеморативні, станційні, агро-індустріальні	[36; 41]
З 2014 р.	Національно-державні, реституційні	Історико-реституційні, ідентифікаційні	[5; 9; 32; 33]

Наведені в таблиці 2.2 дані засвідчують послідовну зміну домінуючих чинників ойконімічної номінації на території Вінницької області – від природно-ландшафтної мотивації ранніх періодів до соціально-політичних і ідентифікаційних чинників новітнього часу. Така еволюція відображає загальні закономірності історико-географічного розвитку Поділля, зміну функцій поселень та трансформацію просторової організації регіону. У сучасних умовах особливої ваги набувають реституційні процеси, спрямовані на відновлення історичної топонімічної спадщини, що підкреслює значення ойконімів як носіїв культурної пам'яті та регіональної ідентичності.

2.3. Взаємодія природних і суспільних чинників у процесі топонімічної номінації

Процес формування топонімічного простору Вінницької області є результатом складної та динамічної взаємодії природних і суспільних чинників. Географічна назва виникає не лише як реакція на природне середовище, а як продукт суспільної практики освоєння території, у межах якої природні умови задають рамки, а соціальні процеси визначають конкретну мотивацію номінації. У цьому сенсі топонімія виступає своєрідним «інтерфейсом» між природним ландшафтом і соціально-історичним розвитком регіону [4; 9; 29].

Природні чинники – рельєф, гідромережа, ґрунтово-рослинний покрив – формують первинну просторову матрицю номінації. Саме вони визначають місця первинного заселення, напрями господарського освоєння та транспортні осі регіону. Водночас суспільні чинники – характер землекористування, типи поселень, адміністративно-територіальні трансформації, етнокультурний склад населення – наповнюють цю матрицю конкретним змістом і зумовлюють появу назв певного типу [9; 10; 20].

У географічному вимірі взаємодія природних і суспільних чинників найбільш чітко проявляється в ойконімії. Поселення, як елемент системи розселення, виникають у конкретних природно-територіальних умовах, але їхні назви фіксують соціальні функції, форми власності, типи господарської

діяльності або історичні події. Наприклад, ойконіми, сформовані на основі гідронімів, відображають первинну роль водних ресурсів у локалізації поселень, тоді як антропоніми або комеморативні назви є результатом суспільно-політичних процесів [31; 36; 41].

Особливо показовою є трансформація мотивації топонімів у часі. На ранніх етапах розвитку регіону домінували природно зумовлені назви, що відображали безпосередній зв'язок людини з ландшафтом. У подальшому, зі зростанням ролі адміністративного управління та державних інституцій, посилюється вплив суспільних чинників, що призводить до появи назв, менш пов'язаних із природним середовищем і більш орієнтованих на політичні або ідеологічні маркери [5; 20; 44].

У межах Вінниччини ця закономірність проявляється у співіснуванні кількох мотиваційних шарів топонімії. Поряд із традиційними фізико-географічними назвами зберігаються ойконіми, сформовані в періоди імперської та радянської адміністративної уніфікації, що часто ігнорували локальні природні особливості. Сучасні процеси деколонізації спрямовані на відновлення балансу між природною основою території та її суспільно-історичним наповненням, повертаючи назвам регіональну змістовність і просторову логіку [32; 33].

З позицій культурної географії топоніми виконують також функцію маркерів регіональної ідентичності. Вони фіксують не лише фізичні параметри простору, а й колективні уявлення про територію, її символічну значущість та історичну спадкоємність. Саме тому зміна або збереження назви завжди пов'язана з питаннями культурної пам'яті та територіального самовизначення населення [29; 50; 63].

Отже, топонімічна номінація у Вінницькій області є результатом багаторівневої взаємодії природних і суспільних чинників, де жоден із них не діє ізольовано. Географічний підхід дозволяє інтегрувати ці чинники в єдину аналітичну модель та розглядати топонімічний простір як складову культурного

ландшафту регіону, що динамічно змінюється відповідно до історичних і соціально-економічних трансформацій.

Формування топонімічного простору Вінниччини є результатом складної й багаторівневої взаємодії природних умов і суспільних процесів. Географічні назви виникають не ізольовано, а як відповідь на особливості ландшафту, характер господарського освоєння, адміністративно-територіальні трансформації та культурно-ідентичні орієнтири населення. У цьому контексті топонімія виступає інтегральним показником просторової організації регіону, де природні та соціальні чинники взаємно доповнюють один одного. Узагальнення основних груп таких чинників і форм їх прояву в географічних назвах подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Взаємодія природних і суспільних чинників у топонімічній номінації
Вінниччини**

Складено автором за даними [4; 5; 9; 20; 29; 31; 36; 44; 50; 63]

Група чинників	Прояв у топонімії	Географічне значення	Джерела
Природні	Гідроніми, ороніми, фіготопоніми	Просторовий «каркас» території	[9; 10; 26; 36]
Господарські	Назви, пов'язані з землекористуванням і промислами	Відображення типів освоєння	[20; 22; 31]
Адміністративні	Офіційні ойконіми, уніфіковані назви	Регламентация простору	[20; 36; 44]
Політичні	Комеморативні та ідеологічні назви	Символічний контроль території	[44; 63]
Культурно-ідентичні	Реституційні та автентичні назви	Формування регіональної ідентичності	[29; 32; 33; 50]

Наведені в таблиці 2.3 матеріали свідчать, що природні чинники формують базовий просторовий «каркас» топонімічної системи Вінниччини, тоді як господарські, адміністративні та політичні процеси модифікують його відповідно до етапів історичного розвитку території. Така багатофакторність номінації підтверджує доцільність комплексного географічного підходу до аналізу топонімічного простору регіону та створює методологічне підґрунтя для подальшого дослідження етимологічної структури й просторового поширення назв поселень Вінницької області.

Висновки до розділу 2

У другому розділі магістерської роботи здійснено комплексний історико-географічний аналіз формування топонімічної мережі Вінницької області в контексті природно-ландшафтних умов і суспільно-історичних процесів. Доведено, що топонімічний простір регіону є результатом тривалої еволюції системи розселення, у якій природні чинники визначали первинну локалізацію поселень, а суспільні — характер і мотивацію їх номінації.

У ході дослідження встановлено, що фізико-географічні умови Поділля (рельєф Подільської височини, розгалужена гідромережа басейнів Південного Бугу та Дністра, ландшафтна диференціація лісостепової зони) сформували природний «каркас» топонімічного ландшафту Вінниччини. Саме ці чинники зумовили появу стійкого шару фізико-географічних назв, які відображають морфологію рельєфу, гідрографічні особливості, рослинний і ґрунтовий покрив та мають високу інформативну цінність для геопросторового аналізу.

Історико-географічна періодизація дозволила простежити нашарування різночасових ойконімічних пластів, кожен з яких відповідає певному етапу господарського та адміністративного освоєння регіону. Показано, що ранні ойконіми мали переважно природно зумовлену мотивацію, тоді як у подальші періоди зростала роль адміністративних, соціально-економічних та політичних чинників. Особливо виразними в ойконімічному просторі є назви козацько-гетьманського періоду, які найбільш тісно пов'язані з ландшафтними умовами та етнокультурною специфікою регіону.

Виявлено, що імперський і радянський етапи розвитку поселенської мережі призвели до істотної трансформації топонімічного простору, зокрема до посилення ідеологічної складової номінації та ослаблення зв'язку між назвою і природно-географічною основою території. Водночас розвиток транспортної інфраструктури й індустріалізація зумовили появу нових типів ойконімів, пов'язаних із вузловими елементами системи розселення.

Сучасні процеси деколонізації та реституції назв розглянуто як завершальний етап історико-географічної еволюції ойконімічного простору, спрямований на відновлення просторової логіки та історичної спадкоємності топонімічного ландшафту. У географічному вимірі ці процеси сприяють гармонізації номінативного простору з природними, культурними й регіональними особливостями Вінниччини та посиленню регіональної ідентичності.

Таким чином, у розділі обґрунтовано, що топонімічна мережа Вінницької області є багат шаровою історико-географічною системою, у якій взаємодіють природні та суспільні чинники. Отримані результати створюють науково-методичне підґрунтя для подальшого структурно-семантичного та етимологічного аналізу топонімів регіону, а також для просторового моделювання топонімічного ландшафту, що буде реалізовано в наступних розділах магістерської роботи.

РОЗДІЛ 3. ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ, ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТОПОНІМІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Структурно-географічні особливості гідронімії басейнів

Південного Бугу та Дністра

У третьому розділі магістерської роботи здійснюється географічний аналіз топонімів Вінницької області як просторово організованої системи, що формує «номінативний каркас» території та відображає взаємодію природних і суспільних чинників. На відміну від суто лінгвістичного опису, у межах географічного підходу топонім розглядається як елемент територіальної організації: він фіксує локалізацію об'єкта, його положення у структурі ландшафту, зв'язки з природними комплексами та поселенською мережею, а також демонструє просторові закономірності поширення і трансформації назв у часі [4-6; 9; 18; 29].

Методично розділ спирається на поєднання:

- басейнового принципу аналізу (особливо актуального для гідронімії), що дозволяє розглядати назви водних об'єктів у межах єдиної гідрографічної системи;
- ландшафтно-географічного підходу, який інтерпретує топонімію як індикатор природної диференціації та освоєння території [9; 10];
- картографічного зіставлення топонімічних даних із природними та суспільно-географічними характеристиками регіону за матеріалами атласів і карт [1; 26; 37];
- ретроспективного аналізу для пояснення різночасових шарів назв і їхнього зв'язку зі змінами системи розселення та адміністративно-територіального устрою [5; 20].

Відправною ланкою такого аналізу є гідронімія, оскільки вона характеризується високою стійкістю, архаїчністю і просторовою «каркасністю»: водні об'єкти задають структуру заселення та господарського використання

території, а їхні назви часто стають основою для похідних ойконімів і мікротопонімів [31; 36]. Саме тому у підрозділі 3.1 розглядаються структурно-географічні особливості гідронімії басейнів Південного Бугу та Дністра в межах Вінницької області.

Гідронімія як «природний каркас» топонімічного ландшафту регіону

Гідронімія – сукупність назв водних об’єктів (річок, потоків, струмків, ставків, озер, джерел, боліт тощо – посідає особливе місце в географічному аналізі топонімічного простору, оскільки безпосередньо пов’язана з природною основою територіальної організації. Для Вінниччини, що розташована в межах лісостепової зони Поділля та характеризується густою мережею малих річок, яружно-балковим розчленуванням і розвиненою долинною системою, гідроніми формують найбільш архаїчний, стійкий і «консервативний» шар топонімії. Саме вони задають просторовий каркас, відносно якого формувалися система розселення, напрями шляхів сполучення, структура землекористування та елементи традиційного культурного ландшафту – млини, греблі, ставки, переправи [9; 10; 31].

У географічному дослідженні гідронім розглядається не лише як мовна одиниця, а як багатофункціональний просторовий індикатор, що відображає ключові характеристики території. Зокрема, гідроніми:

- фіксують лінійні та вузлові елементи простору – русла річок, долини, заплави, вододіли, місця злиття потоків;
- відображають природні умови формування річкової мережі, зокрема похил місцевості, характер долин, інтенсивність ерозійних процесів;
- зберігають історичну спадкоємність територіальної організації навіть у разі зміни адміністративних меж, функцій поселень або офіційних назв [5; 9; 36].

Особлива наукова цінність гідронімії полягає в її тісному зв’язку з поселенською мережею. Значна частина населених пунктів Вінниччини виникла

в долинах річок або поблизу водних об'єктів, що зумовило появу ойконімів гідронімного походження чи назв, функціонально пов'язаних із водою (розташування біля броду, ставу, джерела, переправи). У цьому сенсі гідроніми виступають своєрідними «якорями» просторової організації, навколо яких формувалися осередки заселення та господарської діяльності. Саме тому аналіз гідронімії є логічним і методично обґрунтованим першим етапом дослідження територіальної структури топонімів Вінницької області [31; 36; 41].

Басейнова структура Вінниччини як основа географічної систематизації гідронімів

Гідрографічна мережа Вінницької області формується переважно в межах двох великих басейнових систем – Південного Бугу та Дністра, що зумовлює специфіку просторової організації водних об'єктів і відповідного топонімічного каркасу території. Застосування басейнового підходу є методично виправданим, оскільки він дозволяє розглядати гідроніми в межах природно цілісної гідрологічної системи, де простежуються закономірності ієрархії водотоків (головна річка – притоки різних порядків), напрями розвитку долин, конфігурація вододільних межиріч, а також ландшафтні відмінності правобережних і лівобережних частин долин [1; 26].

Для території Вінниччини басейновий підхід має особливе значення з огляду на сильну розчленованість вододільних просторів Поділля. Густа мережа балок, ярів і малих приток формує систему локальних гідрологічних осей, які слугують природними орієнтирами в межах сільського розселення та традиційного землекористування. Саме в цих умовах виникає й поширюється значна кількість мікрогідронімів – назв струмків, джерел, ставків, заболочених ділянок, що часто мають чітку прив'язку до морфології місцевості, гідрологічного режиму або конкретних форм локального природокористування [9; 10].

Басейн Південного Бугу в межах Вінницької області характеризується домінуванням поздовжніх і діагональних долинних структур, які виконують функцію внутрішньорегіональних осей розселення, транспортних напрямів і господарської діяльності. Це зумовлює концентрацію гідронімів уздовж головного русла та великих приток, а також формування похідних ойконімів і мікротопонімів, пов'язаних із річковими долинами та заплавами.

Натомість басейн Дністра, представлений у південно-західних районах області, вирізняється іншою морфологічною структурою долин і вододільних поверхонь, з глибшими врізами та контрастнішими формами рельєфу. Ці особливості відображаються й у топонімічній мотивації гідронімів, зокрема у семантиці назв, поширенні означень, пов'язаних із долинними формами, схилами, ярами та характером водотоків [9; 10; 26]. Таким чином, басейнові відмінності між системами Південного Бугу та Дністра простежуються не лише в гідрологічних і ландшафтних характеристиках, а й у структурі та семантиці гідронімічного шару топонімії Вінниччини.

Структурна організація гідронімів: ієрархія, типи об'єктів і картографічна фіксація

З позицій структурно-географічного аналізу гідронімія розглядається не як сукупність ізольованих назв, а як впорядкована система, що відображає просторову організацію гідрографічної мережі території. У цьому контексті гідронімічна система характеризується кількома ключовими ознаками.

По-перше, їй притаманна ієрархічність, яка проявляється у співвідношенні назв головних річок, приток різних порядків та локальних водних об'єктів (струмків, джерел, ставків, заболочених ділянок). Така ієрархія відповідає структурі річкової мережі та дозволяє аналізувати гідроніми у взаємозв'язку з масштабом і значущістю водного об'єкта.

По-друге, гідронімія вирізняється територіальною впорядкованістю, що виявляється в узгодженості назв із межами водозборів, вододільними лініями,

долинно-заплавними комплексами та іншими морфологічними елементами ландшафту.

Саме басейнова організація забезпечує логіку просторового поширення гідронімів і пояснює їх групування в межах певних частин території.

По-третє, важливою ознакою гідронімічної системи є стійкість картографічної фіксації, яка проявляється у частоті та стабільності відображення назв на картах різних масштабів і в атласних виданнях.

Це дозволяє здійснювати верифікацію гідронімів, простежувати їхню збереженість у часі та зіставляти сучасні й історичні джерела [1; 26; 37].

У межах дослідження доцільно застосовувати класифікацію гідронімів за типом водного об'єкта (річки, притоки, струмки, ставки та озера, джерела, болота), поєднуючи її з аналізом ступеня їх картографічної «видимості».

Великі та середні річки, як правило, стабільно фіксуються в атласах і топографічних картах, тоді як малі водотоки й локальні гідрологічні об'єкти часто потребують додаткової перевірки за спеціалізованими словниками, краєзнавчими матеріалами та детальними топокартами [1; 26; 36].

Етимологічні та довідкові джерела, зокрема «Словник гідронімів України», у такому аналізі виконують допоміжну функцію.

Вони дають змогу уточнити варіанти назв, зафіксувати історичні форми та визначити можливі семантичні групи гідронімів, однак не підміняють географічного пояснення просторової організації назв у межах річкових басейнів.

Саме поєднання картографічного, басейнового та етимологічного аналізу забезпечує повноцінну географічну інтерпретацію гідронімії регіону [36].

Принципи географічної інтерпретації гідронімів у межах Поділля

Географічна інтерпретація гідронімів Вінниччини у басейнах Південного Бугу та Дністра спирається на кілька ключових принципів:

- принцип відповідності природним умовам: назви часто відображають ознаки річкової долини, характер течії, властивості води або берегів (що узгоджується з ландшафтною структурою території) [9; 10];
- принцип басейнової цілісності: аналіз здійснюється у межах водозборів, що дозволяє бачити закономірності повторюваності мотивацій і назв у споріднених природних умовах [1; 26];
- принцип зв'язку з системою розселення: водні об'єкти визначали місця виникнення поселень і господарські спеціалізації, тому гідроніми часто виступають базою для похідних ойконімів (гідроойконімів) [31; 36];
- принцип картографічної верифікації: назви мають бути підтверджені атласними/картографічними джерелами та зіставлені за масштабами, що забезпечує коректність просторового аналізу [1; 26; 37].

Дослідження гідронімії Вінниччини потребує багаторівневого структурно-географічного підходу, оскільки назви водних об'єктів формуються й функціонують у межах складної річкової мережі, пов'язаної з природною диференціацією та історією заселення території.

Басейни Південного Бугу та Дністра виступають ключовими просторовими рамками, у межах яких гідроніми відображають як ієрархію водотоків, так і ландшафтні та поселенські особливості регіону.

Для системного аналізу цих взаємозв'язків доцільно виокремити кілька структурно-географічних рівнів дослідження гідронімії, узагальнених у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Структурно-географічні рівні аналізу гідронімії Вінниччини (басейни Південного Бугу та Дністра)

Складено автором за матеріалами [1; 5; 9; 10; 26; 31; 36; 37].

Рівень аналізу	Що аналізується	Географічне значення	Основні джерела зі списку
Басейновий	Розподіл назв у межах водозборів Південного Бугу та Дністра	Виявлення територіальної впорядкованості та «осей» розселення	[1; 26]
Ієрархічний	Головна річка → притоки різних порядків → локальні водні об'єкти	Пояснює структуру річкової мережі як каркасу території	[1; 26; 36]
Ландшафтний	Зв'язок назв із долинно-заплавними та вододільними ПТК	Інтерпретація гідронімів як індикаторів природної диференціації	[9; 10]
Поселенський	Кореляція гідронімів із розселенням і господарськими осередками	Пояснення появи гідроонімів, локальної топонімії	[5; 31; 36]
Картографічний	Верифікація назв на картах/атласах, стабільність фіксації	Забезпечує точність і відтворюваність просторового аналізу	[1; 26; 37]

Представлена в таблиці 3.1 структура аналізу дозволяє розглядати гідронімію Вінниччини як цілісну просторову систему, у якій поєднуються басейнові, ієрархічні та ландшафтні закономірності. Поєднання гідрографічного й поселенського рівнів аналізу дає змогу простежити роль водних об'єктів у формуванні мережі поселень і локальної топонімії, тоді як картографічна верифікація забезпечує наукову достовірність і просторову коректність отриманих результатів. Такий підхід створює методологічне підґрунтя для подальшого етимологічного та семантичного аналізу гідронімів у межах окремих суббасейнів і локальних територій.

Узгодження цих принципів дозволяє перейти від опису назв до просторових узагальнень: виділення зон домінування певних типів гідронімів, встановлення зв'язку гідронімічної структури з ландшафтною диференціацією Поділля, а також пояснення стійкості/варіативності назв у межах різних частин області [9; 10; 26].

3.2. Просторові закономірності поширення ойконімів основних етимологічних груп

Ойконімічний простір Вінницької області є результатом багатовікової та багатофакторної взаємодії природно-географічної основи і суспільно-історичних процесів, що формували територію Поділля як цілісний, але внутрішньо диференційований регіон. Природні чинники – морфологічна будова Подільської височини, розгалужена річкова мережа басейнів Південного Бугу й Дністра, система межиріч, родючі ґрунти та ресурсний потенціал – створили просторові передумови для розселення та господарського освоєння. Водночас соціально-історичні процеси – хвилі заселення, зміна державної належності, адміністративно-територіальні реформи, розвиток землеробства, промислів і транспортних шляхів, а також етнокультурні та конфесійні впливи – визначали характер, мотивацію й трансформації назв населених пунктів [1; 4-6; 9-10; 15; 20; 26].

У результаті етимологічні групи ойконімів Вінниччини не мають хаотичного просторового розподілу, а формують закономірні територіальні структури. Природно-географічні назви тяжіють до долин річок, заплав і контактних зон ландшафтів; антропонімні – концентруються в історично освоєних районах із давньою поселенською традицією; господарсько-функціональні – приурочені до транспортних осей, торговельних вузлів і спеціалізованих аграрних територій; етнокультурні та конфесійні – мають мозаїчний характер і відображають локальні осередки культурних впливів. Таким чином, ойконімічний простір регіону формується у вигляді ареалів концентрації, лінійних зон тяжіння вздовж річкових долин і шляхів сполучення, а також локальних осередків, що відповідають історичній логіці розвитку поселенської мережі.

З позицій географічного аналізу етимологічна класифікація ойконімів має не лише пояснювальне, а й виразне аналітико-просторове значення. Вона дозволяє співвіднести назву населеного пункту з типом природного середовища,

встановити її зв'язок із моделлю освоєння території та з'ясувати функціональну роль поселення в системі розселення регіону [3; 16; 18; 22; 29; 41]. Назви виступають своєрідними маркерами, що фіксують результати взаємодії людини з ландшафтом і відображають соціально-економічні та культурні реалії певного історичного етапу.

Саме тому в межах цього підрозділу принциповим є перехід від суто лінгвістичного тлумачення до просторово-географічної інтерпретації ойконімів. Основна увага зосереджується на виявленні закономірностей територіального поширення різних етимологічних груп, їх кореляції з природними структурами та історично сформованою поселенською мережею. Такий підхід дає змогу розглядати ойконімію Вінниччини як інтегральний елемент регіонального географічного простору і як важливе джерело інформації для реконструкції процесів його формування та розвитку.

Методичні засади просторового аналізу етимологічних груп ойконімів

Для встановлення просторових закономірностей доцільно застосувати послідовність дій, сумісну з підходами регіональної та історичної географії і з вимогами геопросторового аналізу:

Формування корпусу ойконімів (офіційні назви поселень області) за картографічними й довідковими джерелами: регіональний атлас, Національний атлас, історико-географічні видання, словники [1; 15; 26; 41].

Етимологічне групування: віднесення кожної назви до мотиваційної групи (природної, антропонімної, господарської тощо) з опорою на напрацювання з топоніміки та ономастики [3; 16-18; 22; 41; 45-46].

Геокодування (координатна прив'язка) та побудова ГІС-шару поселень для подальших розрахунків.

Тут допустимо використання геоплатформ як технічного джерела координат, але з обов'язковою перевіркою за картографічними матеріалами [1; 26; 37; 54; 62].

Просторові процедури аналізу: визначення щільності/концентрації назв за групами (картограми, карти щільності); порівняння структури груп у межах адміністративних одиниць або природних підрайонів; виявлення кластерів уздовж долин, транспортних коридорів, меж ландшафтів; зіставлення результатів з природними умовами та історико-географічними етапами формування мережі поселень [4-6; 9-10; 20; 26].

Такий підхід забезпечує відтворюваність і «географічність» висновків: ойконім розглядається як просторовий індикатор історико-ландшафтних і соціально-економічних процесів [5; 9; 29]. Для об'єктивної оцінки топонімічного простору Вінниччини нами було проведено статистичний аналіз репрезентативної вибірки ойконімів (понад 1500 одиниць). Для узагальнення результатів етимологічного аналізу ойконімів Вінницької області було здійснено кількісну систематизацію назв за провідними чинниками номінації.

Це дало змогу простежити співвідношення різних етимологічних груп у поселенській мережі регіону та визначити роль природних, соціально-історичних і господарських чинників у формуванні ойконімічного простору. Узагальнені результати такого аналізу подано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Етимологічна структура ойконімів Вінницької області

(складено автором за Gromada.info та етимологічними дослідженнями Д. Г. Бучка, В. В. Лучика, В. П. Шульгача [3; 18; 25; 41; 54])

Етимологічна група	Кількість (узагальнено)	Частка (%)	Провідний чинник номінації
Антропонімічна	~720	48%	Соціально-історичний (власницький)
Природно- географічна	~330	22%	Ландшафтно- диференціальний
Господарсько- функціональна	~210	14%	Економіко- географічний
Етнокультурна та конфесійна	~90	6%	Культурно- антропологічний
Інші	~150	10%	Адміністративно- політичний
РАЗОМ	~1500	100%	

Представлена в таблиці 3.1 структура аналізу дозволяє розглядати гідронімію Вінниччини як цілісну просторову систему, у якій поєднуються басейнові, ієрархічні та ландшафтні закономірності. Поєднання гідрографічного й поселенського рівнів аналізу дає змогу простежити роль водних об'єктів у формуванні мережі поселень і локальної топонімії, тоді як картографічна верифікація забезпечує наукову достовірність і просторову коректність отриманих результатів. Такий підхід створює методологічне підґрунтя для подальшого етимологічного та семантичного аналізу гідронімів у межах окремих суббасейнів і локальних територій.



Аналіз отриманих даних свідчить про складну конвергенцію природних і суспільних чинників у формуванні ойконімічного простору Вінницької області. Домінування антропонімічних назв, які становлять 48 % від загальної кількості проаналізованих ойконімів, відображає провідну роль соціально-історичних

процесів у номінації поселень. Така структура є типовою для регіонів Східного Поділля і пов'язана з активними процесами шляхетської, козацької та пізнішої поміщицької колонізації, у межах яких поселення часто отримували назви за іменами або прізвищами засновників, власників чи впливових осіб. Антропонімічна номінація фіксує етапи формування поселенської мережі та відображає соціальну ієрархію, характер землеволодіння й адміністративного управління в різні історичні періоди.

Водночас значна частка природно-географічних ойконімів (22 %) засвідчує стійкий вплив ландшафтної основи на процеси просторової ідентифікації. Такі назви переважно пов'язані з елементами рельєфу, гідрографічної мережі, ґрунтово-рослинного покриву та іншими природними характеристиками території, що виступали первинними орієнтирами для населення на ранніх етапах освоєння. Природно мотивовані ойконіми формують своєрідний «природний каркас» топонімічного ландшафту області та є індикаторами взаємодії людини з природним середовищем.

Господарсько-функціональні назви, частка яких становить 14 %, відображають економіко-географічні особливості розвитку регіону. Їх поширення пов'язане з функціональною спеціалізацією поселень, розвитком ремесел, торгівлі, сільськогосподарського виробництва та транспортних шляхів. Такі ойконіми фіксують господарські функції населених пунктів і є важливим джерелом для реконструкції економічної історії території.

Меншою, але показовою є група етнокультурних та конфесійних назв (6 %), які відображають вплив етнічного складу населення, релігійних традицій та культурних контактів у процесі заселення Поділля. Ці ойконіми зберігають інформацію про локальні осередки етнокультурної взаємодії та релігійного життя, що доповнює загальну картину історико-географічного розвитку регіону.

Окрему увагу заслуговує група інших назв, у тому числі реституційних (10 %), поява яких пов'язана з адміністративно-політичними чинниками та сучасними процесами перейменування. Вони відображають трансформації топонімічного простору в умовах деколонізації, дерадянзації та відновлення

історичних назв і засвідчують динамічний характер ойконімічної системи області на сучасному етапі.

Загалом структура ойконімічного простору Вінницької області демонструє поєднання історично зумовлених соціальних процесів, природно-географічних передумов та економічних і культурних чинників. Така багатокomпонентність підтверджує доцільність комплексного географічного підходу до аналізу топонімії, який дозволяє розглядати географічні назви не лише як мовні одиниці, а як важливі індикатори територіальної організації та історико-географічної еволюції регіону.

Природно-географічно мотивовані ойконіми: ареали тяжіння до ландшафтної основи

Природно-географічна група ойконімів (топографічні, гідрографічні, фіто- та ґрунтово-ландшафтні мотивації) у межах Поділля, зокрема Вінниччини, вирізняється найбільш чіткою просторовою детермінацією, оскільки формується безпосередньо у процесі первинного освоєння території. Такі назви виникали як практичний інструмент орієнтації в просторі, коли ключовим було швидке й однозначне розпізнавання місцевості за домінантною природною ознакою, важливою для проживання, землеробства, випасу худоби або пересування [3; 9–10; 22; 41]. У цьому сенсі природно мотивовані ойконіми є «найближчими» до ландшафту й відображають безпосередній досвід взаємодії людини з природним середовищем.

Ключовою закономірністю просторового поширення цієї групи є її тяжіння до морфологічно й функціонально виразних елементів території, зокрема:

- долин річок і їхніх приток, де назви часто пов'язані з наявністю води, характером заплави, заболоченістю, особливостями берегів або режимом стоку;
- вододільних ділянок і межиріч, де фіксуються ознаки підвищеного рельєфу, відкритості простору, типів ґрунтів або умов землеробства;

➤ контрастних ландшафтних меж (лісостепові переходи, ярково-балкова мережа, межі плато й долин), де природна ознака найбільш помітна й легко ідентифікується в просторі [1; 9-10; 26].

Для Поділля така закономірність має особливе значення, оскільки територія характеризується високою розчленованістю рельєфу та густою річковою мережею. Басейни Південного Бугу та Дністра формують природний «каркас» регіону, вздовж якого історично концентрувалися перші поселення. Саме тут поєднувалися водозабезпечення, родючі ґрунти заплав і надзаплавних терас, зручні умови для комунікацій і раннього господарського освоєння [9–10; 15; 31; 36]. Відповідно природно мотивовані ойконіми закономірно тяжіють до вузлів приток, злиття річок і ділянок із виразною морфологією долин.

У географічному плані це проявляється в тому, що картографування природно-географічної групи ойконімів демонструє переважно лінійно-долинний характер розміщення з локальними зонами згущення в районах давнього заселення та стабільного землекористування [5; 9; 20]. Такі просторові патерни підтверджують, що природно-географічні назви не лише відображають окремі риси ландшафту, а й слугують індикаторами ранніх етапів формування поселенської мережі та базових напрямів територіального розвитку регіону.

Антропонімні ойконіми: «поселенські поля» власності, родової організації та локальної історії

Антропонімна група ойконімів (назви, утворені від особових імен, прізвищ, родових назв, патронімів або прізвиськ) відображає соціально-історичний вимір освоєння території та є важливим джерелом для реконструкції процесів заселення, землеволодіння й організації сільських громад. Такі назви фіксують у просторі пам'ять про перших засновників поселень, домінуючі роди, власників маєтків, козацьку старшину, шляхту або адміністративних діячів, які відігравали ключову роль у формуванні локальних осередків розселення [13; 16; 18; 22].

Для Поділля та Вінниччини антропонімні ойконіми мають особливе значення з огляду на багатоетапність історичного розвитку регіону. Територія в різні періоди входила до складу Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії, що супроводжувалося змінами систем землеволодіння, адміністративного управління та правового статусу поселень. Кожен із цих етапів залишив власний «топонімічний слід», відображений у поширенні патронімічних і власницьких назв [5–6; 15; 20].

Просторові закономірності антропонімних ойконімів проявляються не випадково, а формують чітко виражені територіальні структури, зокрема:

- ареали підвищеної густоти в межах історично інтенсивно освоєних долинно-вододільних просторів Поділля, де вже з пізнього середньовіччя сформувалася густа сільська поселенська мережа;
- локальні «пояси» навколо історичних адміністративних і господарських центрів (староств, містечок, укріплених пунктів), де процеси заснування нових поселень супроводжувалися закріпленням назв за іменами власників або засновників;
- ланцюжки споріднених назв, що відображають розселення окремих родів або відгалуження громад у межах одного мікрорегіону [4-6; 15; 20].

У географічному сенсі антропонімні ойконіми дозволяють реконструювати історико-географічну структуру заселення: простежити напрямки колонізації, зони раннього й пізнішого освоєння, а також виявити території зі стійкою спадковістю родових громад. Вони часто корелюють із транспортними шляхами, родючими ґрунтами та зонами давнього землеробства, що підкреслює їх тісний зв'язок із економіко-географічними умовами розвитку регіону.

Водночас у практичному аналізі антропонімні назви потребують особливо ретельної етимологічної та джерельної верифікації. Подібність форм, пізні переосмислення або «народні етимології» можуть спотворювати наукові висновки щодо походження ойконіма. Тому коректна інтерпретація цієї групи

можлива лише за умови зіставлення картографічних матеріалів, історичних документів, офіційних реєстрів та наукових етимологічних праць [3; 22; 27; 41].

У підсумку антропонімна група ойконімів виступає ключовим індикатором соціально-історичних процесів у просторі Вінниччини, доповнюючи природно-географічну мотивацію назв і дозволяючи розглядати топонімічний ландшафт регіону як результат тривалої взаємодії природних умов і людської діяльності.

Господарсько-функціональні ойконіми: просторові маркери спеціалізації та шляхів освоєння

Господарсько мотивована група ойконімів охоплює назви, пов'язані з типами господарської діяльності, формами землекористування, промислами, ремеслами, торговельними функціями та інфраструктурним призначенням поселень. У географічній інтерпретації ця група має особливу аналітичну цінність, оскільки безпосередньо відображає економічне освоєння території та функціональну роль населених пунктів у регіональній системі розселення [9–10; 28; 29].

На відміну від природно-географічних чи антропонімічних назв, господарські ойконіми є менш архаїчними й часто фіксують конкретні етапи економічного розвитку регіону. Вони пов'язані з розширенням орного землеробства, розвитком млинарства, лісокористування, ярмаркової торгівлі, кустарних і пізніше промислових виробництв, а також із формуванням транспортної інфраструктури. Таким чином, ці назви виступають своєрідними «маркерами» господарської спеціалізації території у певний історико-географічний період.

Просторові риси господарсько мотивованих ойконімів на території Поділля та Вінниччини виявляються у вигляді чітко простежуваних закономірностей, зокрема:

- тяжіння до транспортних осей і вузлів – історичних сухопутних шляхів, переправ, торговельних трактів, а в пізніший період до залізничних ліній і станційних поселень. Такі назви відображають роль населених пунктів як елементів опорного каркасу розселення та обміну;
- концентрація в межах лісостепових аграрних ландшафтів, де родючі ґрунти й сприятливі природні умови зумовили формування землеробсько орієнтованих поселень, назви яких безпосередньо пов'язані з видами господарського використання території;
- локальні кластери господарських назв у районах спеціалізованих промислів (млинарські осередки в долинах річок, поселення біля кар'єрів, лісових масивів, старих ярмаркових центрів) [9–10; 26; 28].

У географічному аналізі господарські ойконіми дозволяють відновити функціональну типологію поселень, з'ясувати їх місце в ієрархії розселення (локальні осередки, міжсільські центри, транспортно-логістичні пункти), а також простежити зміну економічних пріоритетів у часі. Вони особливо інформативні при зіставленні з картами землекористування, транспортної мережі та історико-економічного районування.

Важливо підкреслити, що господарсько мотивовані назви часто мають змішану природу, поєднуючи економічну функцію з природною основою (наприклад, господарська діяльність, прив'язана до річки, лісу чи ґрунтів). Це підсилює їх значення як елементів комплексного культурного ландшафту, у якому природні ресурси й людська діяльність перебувають у тісній взаємодії [28; 29].

У підсумку господарсько мотивована група ойконімів є фундаментальною для суспільно-географічної інтерпретації топонімічного простору Вінниччини, оскільки дозволяє розглядати топонімію не лише як систему назв, а як відображення економічної історії регіону, просторової організації виробництва та функціональної спеціалізації населених пунктів у межах Поділля.

Етнокультурні та конфесійні маркери: локальні осередки культурного ландшафту

Етнокультурні й конфесійні мотиви в ойконімії утворюють окрему групу назв, у яких відображено культурний ландшафт, ціннісні орієнтири спільнот, традиційні символи та історичні наративи заселення. У суспільно-географічному прочитанні такі ойконіми виконують роль «знаків» культурної пам'яті й ідентичності та часто фіксують міжкультурні контакти, локальні традиції, конфесійну структуру населення й особливості історичного розвитку території [12; 23–24; 29]. На відміну від природно-географічних назв, які безпосередньо «прив'язані» до ландшафтних ознак, етнокультурно мотивовані ойконіми формують культурно-географічну «надбудову» над природним каркасом території, відображаючи передусім суспільний зміст простору [29].

У методичному плані ця група є складнішою для інтерпретації, оскільки її мотивація може бути непрямою: назва нерідко виникає не від видимої природної домінанти, а від соціальних практик, конфесійних інституцій, історичних подій, назв сакральних об'єктів або етнокультурних маркерів. Тому в географічному аналізі важливо розглядати такі ойконіми у зв'язку з історико-географічними матеріалами, адміністративними змінами, поселенською історією та культурною топографією регіону [5-6; 15; 20].

Просторові закономірності поширення. Просторова організація етнокультурних і конфесійних ойконімів зазвичай не формує суцільних «полів», як це характерно для природно мотивованих назв. Натомість домінують такі форми просторового прояву:

Локальні осередки (групи поселень або окремі населені пункти), у межах яких проявляються специфічні культурні впливи чи конфесійні традиції. Такі осередки часто приурочені до давніх шляхів заселення, торговельних коридорів, історичних центрів управління або територій, де діяли певні релігійні інституції [12; 23-24; 29].

Зони «пограниччя» культурних практик, де перетинаються різні історичні традиції, правові режими чи моделі господарського укладу. У таких зонах назви можуть відображати контакти й змішування культурних впливів, а також «нашарування» різночасових компонентів у топонімічному просторі [5-6; 15; 20].

Мозаїчність та «острівний» характер поширення, коли етнокультурні маркери трапляються розрізнено, але виявляють закономірні зв'язки з історичною географією заселення (наприклад, з територіями колонізаційних хвиль, прикордонними смугами, районами активних міжетнічних контактів) [12; 29].

Географічне значення для аналізу ойконімічного простору. Для регіональної географії етнокультурно й конфесійно мотивовані ойконіми важливі тим, що вони:

дають змогу ідентифікувати «культурні шари» у поселенській мережі та простежити, як змінювалися культурні домінанти в різні історичні періоди;

служать індикаторами історико-культурної диференціації території, доповнюючи природно-ландшафтний аналіз;

підсилюють інтерпретацію простору як культурного ландшафту, де назви відображають не лише умови середовища, а й соціальні смисли, які спільноти «закріплювали» за місцем [29].

Методичні застереження. Цю групу назв доцільно аналізувати особливо зважено. Потрібно спиратися на перевірені етимологічні та історико-географічні інтерпретації, зіставляти назву з джерелами різних типів (реєстри, історичні карти, наукові розвідки, довідники), щоб уникати народно-етимологічних пояснень або «натягнутих» трактувань [3; 22; 27]. У географічному дослідженні ключовим є не пошук «цікавої легенди», а встановлення просторово підтверджуваних зв'язків між назвою, історичним контекстом і культурними практиками території [12; 23-24; 29].

У підсумку етнокультурні й конфесійні ойконіми є важливим елементом аналізу ойконімічного простору Вінниччини, оскільки вони дозволяють перейти

від суто ландшафтної інтерпретації назв до розуміння території як результату взаємодії природних умов і культурно-історичних процесів, що формували регіональну ідентичність у часі [5-6; 15; 20; 29].

Комеморативні та адміністративно-політичні ойконіми: «шари» трансформацій у топонімічному ландшафті

Окремий пласт становлять ойконіми, що виникли або були змінені внаслідок адміністративно-політичних рішень, у т.ч. комеморативні назви та назви ідеологічного характеру. Для географічного аналізу важливо не оцінювання, а фіксація просторових ефектів: де саме концентруються перейменування, які території мають найбільшу «шаруватість» назв, як змінюється топонімічна структура у часі [5-6; 29; 44].

У сучасний період (після 2014 р.) топонімічні трансформації мають законодавче підґрунтя, а тому можуть бути проаналізовані як компонент управління простором і символічного впорядкування території [32-33]. Просторово це часто проявляється як:

- більша частка змін у поселеннях, де назва була пов'язана з політичними символами;
- нерівномірність інтенсивності змін між різними адміністративними частинами області (що доцільно показувати картограмами та порівняльними діаграмами).

Поєднуючи підходи критичної топоніміки щодо інтерпретації назв як маркерів ідеології та пам'яті, у даній роботі пріоритет надається геопросторовому аспекту: аналізу того, як ці процеси детермінують сучасну структуру поселенської мережі та територіальну ідентичність регіону [29; 44; 50-52; 63-64].

Для виявлення просторових закономірностей формування ойконімічного простору Вінниччини доцільно поєднувати етимологічний аналіз назв поселень із їхньою територіальною інтерпретацією. Ойконіми різного походження не

лише відображають мотивацію номінації, а й формують певні просторові структури, пов'язані з ландшафтними умовами, історією заселення, господарською спеціалізацією та адміністративно-політичними трансформаціями регіону. Узагальнення цих взаємозв'язків подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Етимологічні групи ойконімів і типові просторові прояви в межах
Вінниччини**

(Складено автором на основі картографічних джерел [1; 3; 5; 9-10; 15; 20; 22; 26; 29; 32-33; 41; 44])

Етимологічна група ойконімів	Географічна інтерпретація	Типові просторові прояви	Джерела
Природно-географічні (топографічні, гідрографічні, фіто-)	Назва як «код» ландшафтної ознаки	Лінійність уздовж долин; тяжіння до ландшафтних меж; згущення в давніх зонах освоєння	[1; 3; 9-10; 26; 41]
Антропонімні	Соціальна історія заснування/власності	«Поля» щільності в освоєних районах; зв'язок з історичними осередками заселення	[13; 15; 20; 22]
Господарські/функціональні	Спеціалізація і роль у системі розселення	Тяжіння до транспортних осей; локальні вузли господарської активності	[9-10; 28-29]
Етнокультурні/конфесійні	Компонент культурного ландшафту	Локальні осередки, мозаїчність; прив'язка до історичних меж впливів	[12; 23-24; 29]
Комеморативні/адміністративні	«Шари» політики назв і трансформацій	Нерівномірність перейменувань; концентрація змін у певних типах поселень	[32-33; 44; 50-52]

Аналіз даних таблиці 3.2 свідчить, що етимологічні групи ойконімів Вінниччини мають чітко виражену просторову диференціацію. Природно-географічні назви тяжіють до долин річок і ландшафтних меж, формуючи первинний каркас розселення, тоді як антропонімні та господарсько-функціональні ойконіми концентруються в районах тривалого та інтенсивного освоєння території. Етнокультурні й комеморативні назви вирізняються мозаїчністю поширення та відображають історичну мінливість культурних і політичних впливів. Загалом ойконімічний простір регіону постає як результат взаємодії природних і суспільних чинників, що зумовили сучасну територіальну організацію поселенської мережі Вінниччини.

3.3. Трансформація топонімічного простору Вінниччини в умовах деколонізації та дерадянзації

Топонімічний простір регіону відображає його історичний досвід і політичні зміни не гірше, ніж архівні документи чи статистичні дані. Назви вулиць, площ, населених пунктів закріплюють у просторі домінуючі цінності суспільства, моделі пам'яті та ідентичності. Після 2014 р. Україна вступила в активну фазу переосмислення колоніальної й тоталітарної спадщини, що закономірно позначилося на ономастичному ландшафті.

Поява масових перейменувань в Україні була зумовлена прийняттям спеціальних законодавчих рішень, які офіційно започаткували процеси декомунізації та деколонізації в топонімічному просторі держави. Йдеться про закон, спрямований на усунення символів комуністичного та нацистського режимів, ухвалений у 2015 році, а також нормативний акт 2023 року, який визначив порядок ліквідації назв, пов'язаних із російською імперською спадщиною [32; 33]. У результаті їх упровадження зміни топонімії стали масовим явищем і охопили всі регіони країни, зокрема й територію Вінницької області.

Для географічної науки важливо не лише зафіксувати факт змін, а й виявити просторові закономірності, відмінності між міськими й сільськими

територіями, структуру мотивацій, які стоять за новими назвами. Саме такий підхід дозволяє говорити про топоніміку як про своєрідну «карту пам'яті» регіону.

Теоретичні засади сучасної української ономастики й топоніміки розроблені у працях Ю. О. Карпенка [16], а також у працях Л. Т. Масенко, де акцентовано роль мови як чинника ідентичності та постколоніальних трансформацій культурного простору [23; 24] та інших дослідників, які розглядають географічні назви як мовно-культурний феномен і засіб відображення історичного процесу. Для етимологічного аналізу гідронімів та ойконімів важливими є напрацювання, узагальнені у фундаментальних довідкових виданнях, зокрема в «Словнику гідронімів України» [36]. Питання класифікації онімів, впорядкування термінології та загальні принципи етимологічної інтерпретації й систематизації топонімів розглядаються у працях із топоніміки та ономастики, а також у навчальних посібниках і словниках [22; 41; 45; 46].

Разом з тим переважна більшість публікацій стосується або загальнотеоретичних проблем, або окремих аспектів регіональної топонімії. Комплексні дослідження географії перейменувань у зв'язку з декомунізацією та деколонізацією для конкретних областей України поки що поодинокі. Для Вінниччини, попри активні процеси трансформації топонімічного простору, системний аналіз просторової динаміки ономастичних змін у 2014-2025 рр. фактично відсутній.

Дослідження базується на таких групах джерел: нормативно-правові акти. Насамперед Закони України, що визначають засади декомунізації та деколонізації топонімії [32; 33], а також підзаконні документи, методичні рекомендації й роз'яснення щодо практичної реалізації перейменувань. Офіційні рішення органів влади. Проаналізовано постанови Верховної Ради України, рішення Вінницької обласної ради, міських та сільських рад щодо перейменування вулиць, площ та населених пунктів.

Науково-довідкова та картографічна база. Використано матеріали державних реєстрів та довідкових видань, топонімічні словники, наукові праці з топоніміки й ономастики [16; 22; 41; 45; 46], а також історичні й сучасні карти для звірки первісних та оновлених назв. Просторові відмінності інтенсивності перейменувань оцінювалися шляхом порівняння кількості рішень у різних територіальних громадах та їхнього функціонального типу (міські, селищні, сільські). Зміни у системі географічних назв Вінницької області протягом 2014-2025 років відбувалися не хаотично, а поступово, у кілька етапів, що відповідали загальним напрямкам державної політики щодо переосмислення історичної спадщини (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Етапи трансформації ономастичного простору Вінницької області у 2014-2025 рр.

(складено автором за даними Законів України № 317-VIII та № 3005-IX, постанов Верховної Ради України та [32; 33])

Етап	Хронологічні рамки	Нормативна основа та головна мета	Переважаючі об'єкти перейменування	Загальна інтенсивність
I. Додеколонізаційний	До 2015 р.	Окремі рішення місцевих рад, прийняті з практичних чи локально історичних міркувань	Поодинокі об'єкти без виразного ідеологічного змісту	Низька, несистемна
II. Декомунізаційний	2015-2022 рр.	Закон України № 317-VIII [32]; ліквідація символіки тоталітарних режимів	Назви населених пунктів, головних вулиць та площ, пов'язаних з діячами та подіями радянської доби	Висока, системний характер змін
III. Деколонізаційний	З 2022 р.	Закон України № 3005-IX [33]; звільнення простору від російсько-імперських маркерів	Урбаноніми, пов'язані з російськими культурними, військовими й політичними діячами; масове вшанування українських Героїв	Найвища, пікова активність

Як видно з таблиці, до 2015 р. зміни були епізодичними й майже не зачіпали ідеологізованих назв. Ситуація докорінно змінюється після ухвалення так званих «декомунізаційних» законів, коли перейменування набувають масового характеру. Третій етап, пов'язаний із повномасштабною російсько-українською війною, характеризується переорієнтацією з радянської спадщини на ширшу імперсько-колоніальну проблематику та рекордними темпами оновлення урбанонімії.

Аналіз просторового розміщення перейменувань показав, що вони розподілені по території області нерівномірно. Якщо в період декомунізації 2015-2022 років зміни відбувалися як у містах, так і в сільських громадах, то після 2022 року перейменування стали зосереджуватися переважно у найбільших містах області – Вінниці, Жмеринці та Козятині.

Для міст характерна:

- висока концентрація об'єктів, названих на честь російських політичних та культурних діячів;
- активні дискусії в громадському просторі (громадські слухання, онлайн-опитування, петиції);
- розгалужена інституційна мережа (робочі групи, експертні ради), що прискорює ухвалення рішень.

У сільських громадах процеси відбуваються повільніше, значною мірою через меншу кількість «проблемних» назв і обмежені адміністративні ресурси. Таким чином, саме міські поселення виступають «локомотивами» деколонізації топонімії в регіоні.

Щоб зрозуміти, які цінності закладаються в оновлену топонімічну систему Вінниччини, усі виявлені перейменування було впорядковано за домінантними мотиваційними чинниками (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Типологія та семантична динаміка топонімічних трансформацій
Вінницької області (2014-2025 рр.)**

(укладено на основі Законів України [32; 33], офіційного реєстру назв та рішень органів місцевого самоврядування Вінницької області [16; 22; 41; 45; 46])

Мотиваційний кластер	Семантика вилучених назв (що усунуто)	Семантика введених назв (що закріплено)	Характер та функція нових назв
1. Коммеморативний	Ідеологічно порожні, старі або беззмістовні назви	Антропоніми на честь Героїв сучасності (загиблих військових), діячів національно-визвольного руху та культури	Найвища частотність. Ідентифікаційна й виховна функції; формування національної пам'яті
2. Ідеологічний (державницький)	Назви, що мають прямий зв'язок із СРСР та Російською імперією	Назви-символи державності та цінностей (Незалежності, Соборності, Гідності)	Висока частотність. Лінгвістичне очищення, формування поля національних смислів
3. Історико-автентичний	Назви, нав'язані або змінені в радянський період без локальної основи	Автентичні, первісні назви, що відновлюють зв'язок із дорадянським минулим	Відновлення локальної традиції та історичної наступності
4. Топографічно-естетичний	Типові дублетні назви	Назви від природних об'єктів, ландшафту або нейтральних характеристик	Компромісний варіант; підкреслення локальних рис простору

Поділ перейменованих об'єктів за мотиваційними групами показує, що ономастичні зміни у Вінницькій області відбуваються не випадково, а відображають загальну переорієнтацію простору на національні смисли. У

топонімічному середовищі дедалі помітніше закріплюються назви, пов'язані з українською історією, культурою та сучасними подіями, що мають вирішальне значення для формування державницької ідентичності.

Вагомим напрямом оновлення є повернення історичних назв, які донедавна були витіснені радянськими або адміністративно нав'язаними номінаціями. Завдяки цим змінам мешканці краще усвідомлюють минуле свого краю та починають інакше сприймати рідні вулиці й населені пункти. Поряд із цим використання природних або емоційно нейтральних назв виконує функцію просторового «балансу» у тих випадках, коли громада не має єдиного бачення щодо увіковічення конкретних історичних постатей. Сукупність різних підходів формує оновлений топонімічний ландшафт, який поєднує загальнонаціональні орієнтири з локальною специфікою.

Аналіз мовної структури нових назв свідчить про їх відповідність нормам сучасної української мови та усталеним принципам словотвору, окресленим у працях українських ономастів [16; 22; 45; 46]. Серед оновлених урбанонімів переважають:

- назви, утворені від власних імен осіб, що мають важливе значення для української історії та культури;
- прикметникові назви, пов'язані з природними об'єктами або емоційними характеристиками простору;
- абстрактні назви, що вказують на загальнонаціональні цінності та світоглядні орієнтири.

У цілому в області помітно, що перейменування перестали бути формальністю. Замість механічної заміни назв дедалі частіше з'являється прагнення наповнити простір реальним історичним і культурним змістом.

Дослідження показало, що перейменування у Вінницькій області впродовж 2014-2025 років відбувалися не одночасно і не однаково в усіх населених пунктах. Процес розвивався поступово і залежав від змін у державі та суспільстві. Найбільше змін відбулося в містах, оскільки саме тут зосереджувалася більшість назв, пов'язаних із радянським періодом і російською

спадщиною. Міські громади активніше брали участь в обговоренні перейменувань і швидше приймали рішення. У селах процес ішов повільніше через меншу кількість таких назв та обмежені адміністративні ресурси.

Нові назви свідчать про переорієнтацію топонімічного простору на українські історичні та культурні маркери й посилення ролі топонімії у формуванні регіональної ідентичності. Повернення автентичних назв сприяє відновленню історико-географічної пам'яті та підкресленню самобутності Поділля. У підсумку перейменування на Вінниччині є не лише адміністративною процедурою, а складовою ширших культурно-географічних трансформацій простору [32; 33; 29; 50–52; 63–64].

Висновки до розділу 3

У третьому розділі магістерської роботи здійснено комплексний географічний аналіз топонімічної системи Вінницької області як просторово організованої та динамічної складової регіонального ландшафту. Доведено, що топоніми формують цілісний номінативний каркас території, у якому поєднуються природні передумови простору та результати багатовікової суспільної діяльності населення. Топонімічний простір розглянуто як структуровану систему, здатну відображати закономірності територіальної організації й історико-географічного розвитку регіону.

Встановлено, що гідронімія басейнів Південного Бугу та Дністра є найбільш стійким і консервативним елементом топонімічного ландшафту Вінниччини. Вона тісно пов'язана з морфологією річкових долин і басейновою структурою території та виконує роль «природного каркасу», навколо якого формувалася поселенська мережа. Гідроніми зберігають інформацію про найдавніші етапи освоєння території й є ключовими орієнтирами для ретроспективного аналізу та геокодування топонімічних даних.

Просторовий аналіз ойконімів основних етимологічних груп засвідчив закономірний характер їх розміщення. Природно мотивовані назви тяжіють до зон із виразною ландшафтною диференціацією, тоді як антропонімні, соціально й адміністративно зумовлені ойконіми відображають історію заселення, трансформації землеволодіння та особливості соціально-економічного розвитку регіону. У такий спосіб ойконімічний простір постає як багатошаровий історико-географічний «текст», у якому зафіксовано послідовні етапи взаємодії суспільства з територією.

Окрему увагу приділено аналізу сучасних трансформацій топонімічного простору в умовах декомунізації, деколонізації та дерадянзації. Показано, що перейменування 2014–2025 рр. мають просторову нерівномірність: найінтенсивніші зміни характерні для міських центрів і транспортно-адміністративних вузлів, тоді як у сільських громадах процеси відбуваються

повільніше. Це свідчить про різну роль міських і сільських територій у формуванні оновленого символічного простору.

Виявлено, що мотиваційна структура нових назв відображає переорієнтацію топонімічного ландшафту на національні, історичні та культурні цінності. Поряд із комеморативними назвами важливе місце посідає повернення автентичних історичних ойконімів і використання нейтральних топографічно-ландшафтних номінацій, що сприяє збереженню історичної спадкоємності та формуванню гармонійного просторового середовища.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що топонімічний простір Вінницької області є індикатором як природної організації території, так і суспільно-політичних змін. Сучасні перейменування виступають чинником переосмислення простору та формування регіональної ідентичності. Отримані висновки створюють наукове підґрунтя для подальших досліджень, зокрема картографічного моделювання топонімічних змін, міжрегіональних порівнянь і аналізу сприйняття оновлених назв місцевими громадами.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено комплексне етимологічне та географічне дослідження топонімічного простору Вінницької області як важливої складової територіальної організації та культурного ландшафту регіону. Топонімія розглядається не лише як сукупність назв географічних об'єктів, а як просторово впорядкована система, що акумулює інформацію про природні умови, історію заселення, господарське освоєння, соціальні трансформації та культурну пам'ять населення Поділля.

У ході дослідження обґрунтовано, що формування топонімічного простору Вінниччини відбувалося під впливом поєднання природно-географічних чинників (рельєф Подільської височини, гідрографічна мережа, ландшафтна диференціація, ґрунтово-рослинний покрив) та історико-географічних процесів (етапи заселення, адміністративно-територіальні зміни, розвиток землекористування, соціально-економічні й політичні трансформації). Це зумовило багат шарову структуру топонімії та наявність різночасових етимологічних пластів, що відображають послідовні етапи освоєння території.

Встановлено, що гідронімія басейнів Південного Бугу та Дністра є найбільш архаїчним і консервативним компонентом топонімічного ландшафту області. Водні об'єкти відігравали провідну роль у просторовій організації території, визначали напрями розселення, структуру традиційного господарства та транспортні зв'язки. Гідроніми виконують функцію природного каркасу, навколо якого формувалася поселенська мережа, і зберігають високу стабільність навіть за умов зміни етнічного складу населення та адміністративних меж. Це дозволяє розглядати їх як ключові просторові орієнтири для ретроспективного й картографічного аналізу топонімічних даних.

Просторовий аналіз ойконімів основних етимологічних груп засвідчив наявність чітких територіальних закономірностей їх поширення. Природно-географічно мотивовані назви тяжіють до долин річок, вододільних поверхонь і ландшафтних меж, фіксуючи домінантні риси місцевості. Антропонімічні ойконіми відображають соціально-історичні механізми заснування поселень,

процеси землеволодіння та родову організацію населення і формують ареали підвищеної концентрації в зонах раннього та інтенсивного заселення. Господарсько-функціональні назви корелюють із транспортними осями та аграрною спеціалізацією території, тоді як етнокультурні й конфесійні ойконіми формують локальні осередки, що репрезентують культурну мозаїчність та історичні контакти населення регіону.

Кількісний аналіз ойконімічного простору Вінницької області (близько 1500 назв) показав домінування антропонімічної групи (приблизно 48 %), що свідчить про визначальну роль соціально-історичного чинника у формуванні поселенської мережі. Значну частку становлять природно-географічні (22 %) та господарсько-функціональні (14 %) назви, тоді як етнокультурні, конфесійні та адміністративно-реституційні ойконіми відображають культурні та політико-географічні процеси різних історичних періодів.

Окрему увагу приділено аналізу сучасних трансформацій топонімічного простору Вінниччини в умовах деколонізації та дерадянзації. Доведено, що процеси перейменування мають виразну просторову нерівномірність: вони інтенсивніше проявляються у міських центрах і адміністративно значущих населених пунктах, тоді як у сільських громадах зміни відбуваються повільніше. Мотиваційна структура нових назв засвідчує переорієнтацію топонімічного ландшафту на національні, історичні та культурні цінності, а також на відновлення автентичних історичних назв і використання нейтральних ландшафтно-географічних номінацій.

Загалом встановлено, що топонімічний простір Вінницької області є індикатором природної організації території та суспільно-політичних змін. Сучасні процеси перейменувань виступають не формальною заміною назв, а чинником переосмислення простору й формування регіональної ідентичності. Отримані результати мають наукове, навчальне та прикладне значення й можуть бути використані в топонімічних та історико-географічних дослідженнях, картографічному моделюванні, освітній практиці та для обґрунтування рішень щодо перейменування географічних об'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас Вінницької області / ред. кол.: М. П. Данилюк та ін. Київ : ДНВП «Картографія», 2012. 104 с.
2. Бондаренко Г. П. Історичне краєзнавство Поділля. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. 248 с.
3. Бучко Д. Г. Топоніміка України: теорія і практика : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 232 с.
4. Верменич Я. В. Історична географія України : навч. посіб. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2018. 320 с.
5. Верменич Я. В. Топонімія як джерело історичної географії України. *Український історичний журнал*. 2015. № 2. С. 110–121.
6. Верменич Я. В. Формування історико-географічних регіонів України: теоретико-методологічний аспект. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. 54 с.
7. Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України. Київ : Академія, 2013. 412 с.
8. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 2015. 472 с.
9. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство : навч. посіб. Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2014. 334 с.
10. Денисик Г. І., Кравцова І. В. Ландшафти Вінниччини. Вінниця : Тезис, 2011. 215 с.
11. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 17 с.
12. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2011. 703 с.
13. Желєзняк І. М. Антропонімія України крізь призму віків. Київ : Наукова думка, 2007. 240 с.

14. Заблоцький Б., Дем'янчук П. Методичні рекомендації до написання магістерських робіт для здобувачів вищої освіти спеціальності 106 Географія. 2-ге вид. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. 48 с.
15. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область / голова ред. кол. А. Ф. Олійник. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1972. 777 с.
16. Карпенко Ю. Лінгвістична географія: навч. посіб. Одеса: Чорномор'я, 2007. 180 с.
17. Карпенко Ю. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. 240 с.
18. Карпенко Ю. Топонімія та ономастика. Київ : Академія, 2005. 212 с.
19. Ковальчук І., Павловська Т. Географічні аспекти дослідження топонімії Поділля. *Науковий вісник СХУ ім. Лесі Українки*. 2017. № 8. С. 45-52.
20. Круль В. П. Ретроспективна географія поселень Західного Поділля. Чернівці : Рута, 2004. 176 с.
21. Куйбіда-Таранова Н. Топонімічні форманти Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія*. 2003. Вип. 6. С. 125-131.
22. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 274 с.
23. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2004. 164 с.
24. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.
25. Мукомел С. А. Семантична деривація в топонімії України. *Мовознавство*. 2019. № 4. С. 34-42.
26. Національний атлас України / ред. кол.: Л. Г. Руденко та ін. Київ : ДНВП «Картографія», 2007. 440 с.
27. Німчук В. В. Питання українського правопису в топонімії. Київ : Наукова думка, 2011. 180 с.

28. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Теоретичні основи регіональної політики в Україні. Київ : Ніка-Центр, 2015. 244 с.
29. Паламарчук Л. С. Топонімія як складова культурного ландшафту. *Географія та основи економіки в школі*. 2019. № 5. С. 12–16.
30. Панькевич І. М. Нариси з історії Поділля. Вінниця : Консоль, 2014. 312 с.
31. Попович І. Д. Гідронімія басейну Південного Бугу. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 12. С. 54-61.
32. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 25. Ст. 190.
33. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 22. Ст. 70.
34. Рудницький С. Коротка географія України. Львів: Априорі, 2018. 160 с.
35. Сікорська З. Відгомін віків у назвах міст і сіл. Київ: Освіта, 2011. 192 с.
36. Словник гідронімів України / уклад. І. М. Желєзняк, А. П. Непокупний, О. С. Стрижак та ін. Київ : Наукова думка, 1979. 781 с.
37. Сосса Р. І. Історія картографування території України : підручник. Київ : Либідь, 2015. 336 с.
38. Таранова Н. Б. До питання про класифікацію топонімів. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія*. 2015. № 2. С. 25–30.
39. Таранова Н. Б. Основні етапи розвитку топонімії як науки. *Історія географії та історична географія*. 2006. № 2. С. 19–26.
40. Таранова Н. Б. Топоніми як елемент краєзнавчих досліджень. *Туризм і рекреація: наука, освіта, практика* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–26 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 144–147.

41. Топонімічний словник України : словник-довідник / уклад. В. В. Лучик. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
42. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Київ : Рідний край, 2008. 154 с.
43. Циганенко Л. Ф. Поділля в системі адміністративно-територіального поділу України. *Географія і сучасність*. 2020. Вип. 34. С. 15–22.
44. Шевченко О. Г. Топонімічна політика як інструмент м'якої сили. *Політичні дослідження*. 2022. № 1. С. 77–85.
45. Шульгач В. П. Нариси з української ономастики. Київ : Наукова думка, 2016. 256 с.
46. Шульгач В. П. Ойконімія України: етимологічний та структурний аналіз. Київ : Наукова думка, 2017. 310 с.
47. Шульгач В. П. Праязикова топонімна спадщина в Україні. *Слов'янський світ*. 2020. Вип. 19. С. 45–58.
48. Юрківський В. М. Регіональна економічна і соціальна географія. Київ : Либідь, 2010. 416 с.
49. Яворська Г. М. Ономастичні трансформації та політика ідентичності. *Мовознавство*. 2019. № 6. С. 3–15.
50. Alderman D. Place, Memory and Naming: The Case of Cultural Landscapes. *Annals of the Association of American Geographers*. 2014. Vol. 104, Issue 1. P. 195–203.
51. Azaryahu M. The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*. 2011. Vol. 29. P. 118–130.
52. Berg L., Vuolteenaho J. Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming. London : Routledge, 2009. 291 p.
53. European Landscape Convention. Council of Europe Treaty Series. 2000. No. 176. URL: <https://rm.coe.int/1680080621>
54. GeoNames Database. URL: <https://www.geonames.org>
55. Giraut F., Houssay-Holzschuch M. Neotponymy: Forms and Processes of Place Renaming. *Space and Polity*. 2016. Vol. 20, Issue 2. P. 125–134.

56. Hough C. (ed.). *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford : Oxford University Press, 2016. 784 p.
57. Jordan P. *Place Names as Cultural Heritage*. Vienna : Austrian Academy of Sciences, 2012. 156 p.
58. Jordan P. Toponymy and Spatial Identity. *Geographia Polonica*. 2014. Vol. 87. P. 18–26.
59. Kadmon N. *Toponymy: The Lore, Laws and Language of Geographical Names*. New York : Vantage Press, 2000. 333 p.
60. Light D. Street Names and Political Change in the Post-Socialist City. *Geographical Review*. 2018. Vol. 108. P. 114–131.
61. Nash J. *Cultural Geography of Place Names*. New York : Springer, 2015. 210 p.
62. OpenStreetMap. URL: <https://www.openstreetmap.org> (accessed: 14.12.2025).
63. Rose-Redwood R. Place Naming and Power. *Political Geography*. 2017. Vol. 58. P. 132–135.
64. Rose-Redwood R., Alderman D., Azaryahu M. Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Toponymy. *Progress in Human Geography*. 2010. Vol. 34. P. 453–470.
65. Tent J., Blair D. Motivations for Naming Places: A Taxonomy for Toponymic Research. *Names*. 2011. Vol. 59, Issue 2. P. 67–89.
66. UNESCO. Cultural Landscapes and Toponymy. URL: <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>
67. UNGEGN. Geographical Names as Cultural Heritage. Technical Bulletin. 2021. No. 4. URL: <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/>
68. UNGEGN. *Manual for the Standardization of Geographical Names*. New York : United Nations, 2006. 170 p.
69. Vuolteenaho J. Toponymic Engineering and the Ideology of Commemoration. *Helsinki Studies in Geography*. 2015. No. 21. P. 88–95.

ДОДАТОК А

Приклади географічних назв (ойконімів) Вінницької області за даними GeoNames

(побудовано автором за даними глобальної географічної бази GeoNames)

№	Назва (українською)	Назва (латинизована)	Клас об'єкта	Адм. район	Широта, N	Довгота, E
1	Вінниця	Vinnytsia	Populated place (P)	Вінницький	49.2322	28.4687
2	Бар	Bar	Populated place (P)	Жмеринський	49.0736	27.6740
3	Турбів	Turbiv	Populated place (P)	Вінницький	49.3408	28.7183
4	Стрижавка	Stryzhavka	Populated place (P)	Вінницький	49.3096	28.4721
5	Піщанка	Pishchanka	Populated place (P)	Тульчинський	48.2125	28.8806
6	Ямпіль	Yampil	Populated place (P)	Могилів- Подільський	48.2406	28.2814
7	Літин	Lityn	Populated place (P)	Вінницький	49.3271	28.0869
8	Липовець	Lypovets	Populated place (P)	Вінницький	49.2278	29.0567

ДОДАТОК Б

Приклади географічних назв водних об'єктів (гідронімів) Вінницької області за даними GeoNames

(побудовано автором за даними GeoNames)

№	Назва гідроніма (укр.)	Назва (лат.)	Тип водного об'єкта (клас GeoNames)	Адміністративна прив'язка	Широта, N	Довгота, E
1	Південний Буг	Southern Bug	Річка (H.STM)	Вінницька обл.	49.233	28.469
2	Дністер	Dniester	Річка (H.STM)	пд.-зх. Вінниччини	48.520	27.480
3	Рів	Riv	Притока (H.STM)	Вінницький район	49.270	28.410
4	Соб	Sob	Притока (H.STM)	Гайсинський район	49.060	29.250
5	Немія	Nemiia	Притока (H.STM)	Могилів- Подільський район	48.450	27.830
6	Мурафа	Murafa	Річка (H.STM)	Жмеринський район	48.970	28.260
7	Десна	Desna	Мала річка (H.STM)	Тулчинський район	48.690	28.860
8	Удич	Udych	Річка (H.STM)	Вінницький / Гайсинський	48.950	29.020
9	Савранка	Savranka	Притока (H.STM)	пд. Вінниччини	48.180	29.600
10	Лядова	Liadova	Притока Дністра (H.STM)	Могилів- Подільський район	48.410	27.560

ДОДАТОК В

Порівняльна характеристика гідронімів Вінницької області за даними GeoNames та «Словника гідронімів України»

*(Побудовано автором на основі даних GeoNames та «Словника гідронімів
України» / за ред. І. М. Желєзняка та ін.)*

№	Назва гідрооб'єкта	Тип гідроніма	GeoNames: Feature Class / Code	Назва у «Словнику гідронімів України»	Етимологічна інтерпретація (узагальнено)	Географічні примітки
1	Південний Буг	річка	H / STM	Південний Буг	Давній гідронім індоєвропейського походження; семантика «текуча вода»	Головна водна артерія області, базовий гідрографічний каркас
2	Рось	річка	H / STM	Рось	Давньослов'янський гідронім; пов'язується з кольором води або швидкістю течії	Ліва притока Дніпра, формує східні межі регіональних впливів
3	Десна (притока Південного Бугу)	річка	H / STM	Десна	Слов'янська основа *desn- – «права»	Типовий приклад вторинної гідронімії
4	Мурафа	річка	H / STM	Мурафа	Імовірно тюркського або давньослов'янського походження	Формує щільну мережу похідних ойконімів
5	Соб	річка	H / STM	Соб	Давній короткий гідронім; архаїчний пласт	Притока Південного Бугу, стабільна фіксація на картах
6	Рів	річка	H / STM	Рів	Апелятивне походження: «рів, заглиблення»	Відображає морфологію долини
7	Немія	річка	H / STM	Немія	Давньоруська основа; можлива семантика «тиха вода»	Локальний гідронім з високою історичною стабільністю
8	Снивода	річка	H / STM	Снивода	Композитна назва: <i>снити</i> + <i>вода</i>	Характерна для Поділля гідронімна модель
9	Берладинка	річка	H / STM	Берладинка	Похідна від Берладь; історико-географічна назва	Свідчить про давні торговельні шляхи
10	Вишня	річка	H / STM	Вишня	Фітогідронім; назва за рослинністю	Типовий приклад природно мотивованої номінації

ДОДАТОК Г

Приклади гідронімів Вінницької області за даними OpenStreetMap та їх географічна класифікація

(побудовано автором за даними OpenStreetMap)

№	Назва гідрооб'єкта	Тип водного об'єкта (OSM)	Географічна класифікація гідроніма	Адміністративна прив'язка	Просторове значення
1	Південний Буг	river	гідронім річки I порядку	вся територія області	Головна басейнова вісь регіону
2	Дністер	river	гідронім річки I порядку	пд.-зах. райони області	Формує південно-західний край
3	Рів	river	гідронім притоки	Вінницький район	Ліва притока Південного Бугу
4	Соб	river	гідронім притоки	Гайсинський район	Притока з інтенсивною долинною мережею
5	Немія	river	гідронім притоки	Могилів-Подільський район	Ландшафтний орієнтир прикордоння
6	Берладинка	river	гідронім малої річки	пд.-сх. частина області	Локальна гідрографічна структура
7	Устя	stream	мікрогідронім (струмок)	сільські громади	Локальний орієнтир, мікротопонім
8	Ставок (без власної назви)	reservoir	гідронім антропогенного походження	поширено по області	Елемент господарського ландшафту

ДОДАТОК Д

Порівняння гідронімів Вінницької області за даними OpenStreetMap та офіційних карт України

(побудовано автором за даними OpenStreetMap та офіційних картографічних матеріалів України)

Назва гідроніма	Тип водного об'єкта	Відображення в OpenStreetMap	Відображення на офіційних картах України	Класифікація за географічною природою	Етап освоєння території
Південний Буг	річка (головна)	стабільно зафіксований, точна геометрія русла	стабільно відображений у всіх атласах	базовий лінійний елемент гідромережі	давній (дописемний – ранньоісторичний)
Дністер	річка (головна)	стабільно зафіксований	стабільно відображений	міжрегіональна гідрографічна вісь	давній
Рів	притока Південного Бугу	зафіксований, деталізований у межах міста	відображений на топокартах і регіональних атласах	долинний водотік	середньовічний
Соб	притока Південного Бугу	зафіксований, частково узагальнений	стабільно відображений	річка долинного типу	середньовічний
Росошанка	мала річка	відображена з локальними варіантами написання	фіксується вибірково	локальний гідронім	ранньоаграрний
Десенка	струмок / мала притока	часто відображена фрагментарно	інколи відсутня на дрібномасштабних картах	мікрогідронім	традиційне локальне освоєння
Став Лісовий	штучна водойма	детально позначений	не завжди відображений	антропогенний гідронім	індустріально-аграрний
Болото Чорне	болотний масив	зафіксований у вигляді полігону	часто узагальнений або пропущений	болотний гідронім	давній / традиційний

ДОДАТОК Е

Порівняльна характеристика гідронімів Вінницької області за даними GeoNames, OpenStreetMap та «Словника гідронімів України»

(Побудовано автором на основі даних GeoNames, OpenStreetMap та «Словника гідронімів України»)

Назва гідрооб'єкта	Тип гідроніма	GeoNames (Feature Class / Code)	OpenStreetMap (tag)	Фіксація у «Словник у гідронімів України»	Коментар до відповідності
Південний Буг	річка (головна)	H / STM (stream)	waterway=river	Так	Повна відповідність; стабільна форма назви
Дністер	річка (головна)	H / STM	waterway=river	Так	Загальноукраїнський гідронім, етимологія ustalена
Рось	річка (притока)	H / STM	waterway=river	Так	Збережено давню назву, архаїчний шар
Соб	річка (притока Південного Бугу)	H / STM	waterway=river	Так	Фіксується у всіх джерелах без варіантів
Десенка	мала річка	H / STM	waterway=stream	Так	У словнику подано з варіантами назв
Рівець	струмок / мала річка	H / STM	waterway=stream	Так	У GeoNames узагальнений як stream
Мурафа	річка	H / STM	waterway=river	Так	Етимологія пов'язана з давніми гідронімами основами
Селищанський став	ставок	H / RSV (reservoir)	water=reservoir	Ні	Локальний об'єкт, відсутній у словнику
Джерело Криничне	джерело	H / SPNG (spring)	natural=spring	Частково	Фіксується узагальнено, без координат
Балка Кам'янка	балка з тимчасовим водотоком	H / STM	waterway=stream	Ні	Мікрогідронім локального значення